

ИТАЛИЈАНСКА АКЦИЈА ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ НА АЛБАНСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ПРАНИЦИ 1918—1920. ГОД.

Познато је да је одмах после је солунског пробоја српска влада тражила од Француске да јој остави слободне руке према Црној Гори и Албанији.¹ Међутим, Француска је имала својих посебних аранжмана и обавеза, па је Пашићу одобравала акцију више према Црној Гори а мање према Албанији. Везана уговором према Италији, Француска није могла подржати захтев српске владе и морала је попустити италијанским захтевима, а ускоро су се откриле тежње италијанских руководећих кругова: обезбеђење власти над Јадраном, продирање на Балкан и у Подунавље, настојање да се формира ланац вазалних или пријатељских мањих држава. Зато се брзо развио италијанско-југословенски сукоб на албанској граници као део опште италијанске политике на Балкану.

1. Италијанска власт у Албанији (Савезничка окупација Албаније. Југословенско-италијански конфликт. Повлачење југословенских трупа. Италијанска акција у Албанији против Југославије. „Арнаутски нереди”. Став Француске)

У Паризу је 7. октобра 1918. Врховни ратни савет Антанте одлучио да формира независну албанску државу која би обухватала углавном територију средње Албаније, а операције на северу су поверене италијанским трупама.² Ово су у Риму сматрали као признање посебних права Италије у албанском простору, на основу Лондонског уговора из 1915. године. Међутим, и српска влада је имала својих претензија на албанском северу: када је формирана команда „Скадарског одреда“, овај је добио налог да заузме Скадар и тиме обезбеди не само поседане северне

¹ Д. Вујовић, Ослобођење Скадра 1918. године и стање на црногорско-албанској граници, Ист. записи 1960, бр. 1, 94. — Овај прилог о италијанској акцији представља одломак из историје југословенско-италијанских односа, осветљених кроз узајамне односе према „албанском питању“. Зато се овде неће обрађивати непосредни југословенско-албански односи, ужа албанска историја (борба за стварање независне албанске државе, развој Албанског питања у односима великих сила, као ни историја шиптарске мањине у Југославији.

² Documents on British foreign policy, 1—12, London 1962, 483.

Албаније него и Црне Горе. „Треба се свим силама старати да се Италијанима спречи улазак у варош“ отворено је писало у упутству команданту одреда који је ишао ка Скадру. Он је стигао у Пећ 23, а 29. октобра се одред нашао пред Скадром. За то време је „Охридски одред“ 4. октобра заузео Стругу, сутрадан ушао у Дебар и 10. октобра ушао у Тирану, док су италијанске трупе под генералом Ферером заузеле Елбасан 10. октобра, 14. октобра узеле Драч, ушле у већ ослобођену Тирану, после пет дана избиле на реку Ишми, и продужиле да надиру ка северу. Италијанска команда, уверена да командант савезничких трупа на истоку, Депере, фаворизира српску команду, постарала се да је француска команда већ 18. октобра замолила српску команду да повуче трупе из Тиране, како би се избегли конфликти.

Пошто се сматрало да је област до реке Мат (Маћа) намењена чисто италијанској окупацији, то су се српске трупе повукле из Тиране. Из даљих обзира према Италији, Антанта је одлучила да град Скадар буде окупиран од стране међународних трупа (француско-италијанско-енглеских). Зато се „Скадарски одред“ прозвао „Јадранске трупе“ и његов командант је ка Скадру послао само мања одељења. Ове су трупе доспеле у Кастрате, 29. октобра дошле пред сâм Скадар и сутрадан освојиле варош (заробљено је 30 официра и 418 аустроугарских војника и ослобођена српска болница из 1915. године). Сутрадан су у Скадар ушле италијанске трупе а затим и сâм генерал Фереро, командант XVI корпуса. Фереро је у једном говору пред народом истакао да су град ослободиле југословенске трупе. Ове су међутим ускоро евакуисале град и кренуле ка Црној Гори.³

Сада су се на територији северне Албаније и црногорског приморја појавиле италијанске трупе. По извештају команде Друге српске армије, почетком децембра 1918. године налазио се у Скадру један италијански батаљон, а остале јединице налазиле су се у Бридили, Бару, Вирпазару, Котору, Мељинама; у самој Боки су се налазиле међународне Антантине трупе — 1500 српских војника, два батаљона италијанска, један амерички батаљон и јединице енглеске и француске. Италијанске трупе су покушале и да поседу Цетиње; у Бару су италијански команданти новим југословенским цивилним властима отворено говорили да уопште не признају црногорско-србијанско уједињење. Инциденти су били чести и сукоб се очекивао из дана у дан.

У Скадру је међутим савезничку команду преузео француски генерал Дефурту, а други француски генерал држао је власт у Боки, те се италијанске трупе нису нашле саме према српским групама. Ипак, италијанска активност на Јадрану одмах се осетила и овде: из Албаније су крајем децембра и почетком јануара 1919. чете прелазиле да буне народ против југословенске

³ Д. Вујовић, Уједињење Црне Горе и Србије, Титоград 1962, 307.

власти, у Црној Гори је дошло до божићњег устанка за који се сматрало да је у вези са Италијом, италијанске трупе су поселе делове Далмације и старале се да учврсте своју власт.⁴ Песник Данунцио је у чланку објављеном 24. октобра 1918. објавио да ће италијанска победа бити осакаћена и ускоро је »vittoria mutilata« постала прави мит у Италији;⁵ националистичко-војни кругови су у Риму вршили све јачи притисак да Италија неодложно тражи испуњење Лондонског уговора из 1915. и да чак и преко тога рашири свој утицај на балканском западном приморју.

Иако се у Италији одмах стало говорити да Француска неће дозволити Италији да реализује своје победе, француска влада је ипак имала разумевања за италијанске захтеве. Француске трупе у овом простору нашле су се зато у неугодној ситуацији. Начелник Депереовог штаба генерал Шарпи говорио је 20. октобра српском официру за везу да ће „из Црне Горе Италија радити проптив нове Југославије“ и саветовао му 27. октобра да српске трупе што пре уђу у Црну Гору, како би „предухитрили Италијане“. У српском одреду који је ишао ка Скадру налазиле су се и француске чете; када су оне ушле у Призрен, дочекао их је Бајрам ефенди из Пећи истичући: „ово је Албанија“; када су оне дошле у Пећ, затекле су извешене албанске заставе (по налогу Садик-ефендије). Наравно, ови су покушаји пропали и предентисти су побегли у Скадар, али је цео случај показао да се знало за француске обавезе према Италији и за италијанску тежњу да „заступа интересе Велике Албаније“. Француска команда је 12. октобра дала неодређено одсуство албанским официрима из јединица солунске просрпске владе Есад-паше, 15. октобра распустила његових око хиљаду војника а француски отпратник послера код Есада објаснио му је да никако не сме да се врати у Албанију! У исто време је италијански министар спољних послова затражио да француска влада приволи српске трупе да напусте северну Албанију, па је 6. новембра Депере послао Мишлићу наређење да евакуише Скадар. Српска врховна команда је заиста одмах наредила да се Скадар евакуише.⁶

Скадар је евакуисан већ 3. новембра. Одмах је овде отпочела италијанска политичка акција: за независну Албанију под италијанским протекторатом. Почело је подбадање Албанаца против Југославије; италијански дворско-војни кругови су настојали да искористе црногорску владу за акцију против београдске владе. Нарочиту пажњу посветила је Италија овде борби да Југо-

⁴ Нетачно је мишљење Писарева (Созданије Сербско-хорватско-словенског государства и революционне движение в 1917—1918 гг. Международное значение великой окт. соц. революции, Москва 1858, 172) да су италијанске трупе окупирале део Далмације пре свега да би тамо гуштили револуционарни покрет.

⁵ Ennio di Nolfo, Mussolini e la politica estera italiana, Padova 1960, 5.

⁶ Архив Војноисторијског института у Београду (скраћено: АВИИ), Пописник 3, кут. 25, бр. 1, стр. 304.

славија никако не добије Скадар и северну Албанију, него да се Скадар прикључи независној Албанији под италијанским протекторатом.⁷ Није чудо да је Мишић 19. новембра писао Депереу да „изазива оправдану зебњу да наши савезници још сад утиру пут Италији за завојевање и отимање наших земаља” — почело се са Тираном, Скадром, а сад се прешло на заиста југословенске земље — Ријеку, Дубровник, Котор, Далмацију.⁸ Али је Депере 22. новембра поново захтевао да све српске трупе евакуишу Скадар. Депере је упозоравао да ће италијанске трупе доћи у црногорско приморје; одмах затим је поново тражио да из Скадра оде и преостала југословенска чета. Генерал Дефурту, савезнички командант Скадра, затражио је и сам од југословенског капетана да напусти град, па је Депере 2. децембра опет тражио да чета буде повучена; он је 30. новембра захтевао од српске Врховне команде да никако не уђе у Албанију, а да у Црној Гори никако не смењује постојеће цивилне власти.

Београдска влада је одговорила да се у Албанији не налази ниједан српски војник.⁹ Али је Депере и 3. јануара 1919. упозоравао да су српске трупе ипак ушле на територију Албаније, на сектору код Ђаковице, и да морају бити повучене. А у Паризу је генерал Пешић средином јануара 1919. поднео захтев: досадашњу границу са Албанијом диктирала је Аустрија и она се мора изменити, а то је у ствари већ учињено поседњем нове одбрамбене линије 1915. године, која је веома слична са постојећом линијом, поседнутом 1918. године. Ако би се, поред ове исправке, Албанија предала Италији, захтевао је за Југославију север и обећавао брзи културно-економски развој под југословенском управом.

Али не само да су југословенске трупе напустиле албански север под притиском Антанте него су истовремено почели и немири и отпор против српских власти, како у Црној Гори тако и у југословенским областима насељеним шиптарским становништвом.¹⁰ Српски министар војни је 26. октобра писао о шиптарској побуни против српске војске, насталој као последица реквизирања стоке, и бележио: „очекујемо од Италије да ће комплотирати са том побуном”. У косовској области Дреница праштале

⁷ Вујовић, Ослобођење Скадра, 99.

⁸ АВИИ, Поп. 3, кут. 25, бр. 2, стр. 384. Југословенски војни аташе је објаснио шефу америчке војне мисије у Италији: Италија држи целу Албанију, хоће да воспостави Црну Гору која би добила Котор и Дубровник, а поред тога жели да узме део Далмације и Ријеку (АВИИ, Поп. 3, кут. 212, ф. 9, 4/14. Извјештај од 14. XII 1918. по ст.).

⁹ Јанковић-Кризман, Грађа о стварању југословенске државе, II, Београд, 1964, 685.

¹⁰ Вујовић, Ослобођење Скадра, 99. Овде треба поменути да је 1914. седам Шиптара из српског среза јабланичког добило Карађорђевог звезду за храброст у бојевима (Стен. бел. Нар. скупштине 1924, I, 66), а да је познати качак Азем Бејта 1918. учествовао у истеривању немачких трупа из Србије (Време 7. VIII 1923).

су устаничке пушке, па су крајем октобра нове српске трупе послате на Косово у срезу Лаб и у околини Вучитрна наоружани Шиптари су одбијали да се потчине наређењима власти чим су српске трупе прешле у Скадар и Црну Гору. У Косовској Митровици је команда југословенске дивизије почетком новембра силом утушивала „непослушност”, разоружавала Шиптаре, хватала таоце и слала устанике са леве обале Ситнице у логор у Чачку. Отпор је међутим био јачи него што се предпостављало, јер се пронео глас да ће на Ситници бити новараница!

Италијанска пропаганда се брзо осетила. Командант јадранских трупа јавио је 28. новембра из Подгорице да италијански агенти из Албаније настоје да привуку племена Хоте и Груде, извјештај посаде у Плаву од 29. новембра јављао је да се и тамо проширила италијанска пропаганда за велику и независну Албанију која би обухватала Плав и Гусиње, а извјештај београдског министарства унутрашњих послова од 6. децембра јављао је да се на Косову и Метохији све више говори да се „Италија бори за независну Албанију под италијанском протекторатом”.

Крајем године 1918. дошло је у Далмацији до оружаног сукоба италијанско-југословенског, када су италијанске трупе поседале област Сиверића, Книна и Дрниша. Односи су очигледно били веома заоштрени. Средином децембра једна колона југословенске дивизије нападнута је код Пећи од стране побуњених Малисора; очекивао се албански упад и на другом делу албанско-југословенске границе, па је XXII југословенски пешадијски пук, послат на границу, ојачао посаде у Пишкотеји, Дебру, Струги. И овде се крајем децембра почело осећати да пристижу италијанске трупе, а не само Албанци наоружани италијанским оружјем. Осећало се да се развија цела једна акција од Скадра преко Плава до Дебра.

Истина, у Скадру је она заостала југословенска чета настojала да успостави контакт са неким албанским круговима, а стивали су и посебни југословенски агитатори, користећи благонаклоност генерала Дефуртуа. Али је овде све јача била и акција албанских националиста, па је крајем 1918. одржана скупштина главара у Љешу која је изразила жељу да Скадар буде припојен независној албанској држави. Када се српска чета евакуисала, у Скадру су неко време А. Радовић а затим Ал. Мартиновић настојали да сузбију антијугословенску активност која се била концентрисала у овом месту.¹¹

Трећег јануара 1919. предао је у Београду италијански отпавник послова њоту са захтевом да југословенске трупе евакуишу Пишкотеју, Хас и Љуму, јер је то „саставни део независне Албаније”, и протестовао што су у овим местима скинуте албанске заставе. Добио је одговор да су југословенске трупе само у оним крајевима из којих су истерале непријатеља. Зато су ита-

¹¹ Вујовић, Ослобођење Скадра, 110.

лијанске трупе наставиле са својим покретима крај границе. Југословенски војни извештачи су почетком јануара достављали вести о даљем напредовању италијанских јединица: италијанске трупе улазе у област Мат, постављају тамо посаде, поселе су два моста на реци Мат, поселе село Кљос, иду ка срезовима дебарском и голобрдском и „отпочели су да прете представницима наших власти тамо”. Цивилне власти су писале да је „велика узрујаност код суседних граничних арнаутских племена и вероватни скори напад на наше границе”, а онда је начелник среза голобрдског известио да је повукао своје жандармеријске станице из општина булчинске и зрчанске! Једна италијанска чета, претходница пука који се искрцао у Кавији, стигла је у село Жур, са намером да избије на стару границу из 1913. године. Одмах је команда југословенске бригаде из Призрена послала једну чету ка Жур — да поседне положај северно од села и затражи од италијанске јединице да се одмах врати преко Дрима. У Београду је влада одлучивала о овом инциденту који је претио и 20. јануара су премијер Протић и Врховна команда донели одлуку: „ако је италијанска чета код Жур прешла границу из 1913. године, сматрати је као заробљену, разоружати је, интернирати у Приштину, пошто Италијани нису овлашћени да поседују линију српске границе према Албанији“, а треба бранити граничну линију северно од Дебра — а то је Дрим! Италијанска чета, праћена једним југословенским одељењем, 22. јануара је пребачена натраг преко Дрима, а истовремено су се италијанске трупе повукле и из Булчизе (тамо је поново постављена југословенска жандармеријска станица, а бивши председник општине побегао је у Албанију са италијанском војском).

Тако се у јануару сукоб на албанској граници очигледно заострвао. „Италија није задовољна целом нашим политиком и она протестира и прави сметње код наших савезника а ови, да јој се не би замерили, полупштају иако нису сагласни с њом“ сматрао је тада шеф српске делегације у Паризу.¹² Генерал Пешкић је тражио да будућа југословенско-италијанска граница на северу иде некадашњом — аустроугарско-италијанском границом, одбијајући да се испуне било какви захтјеви италијанских националиста према Трсту, Горици; са овим се Антанта није слагала, али је не само одбијала југословенске захтеве него и изјављивала да је везана за Лондонски уговор. Па ипак, овај се уговор тешко могао испунити, па је Италија уместо да после распада Аустро-Угарске добије слободне руке на Дунаву и на Балкану, дошла у сукоб са новом југословенском државом (која је бранила своје етничке границе и целину народне државе) и одмах отпочела са акцијом против Југославије, сметње за ширење итали-

¹² Дипломатски архив државног секретаријата за спољне послове (скраћено: ДАСИП), Фонд Делегације СХС на мировној конференцији у Паризу, Пашићев извештај из Париза од 14. I 1919. (по ст.), стр. нов. бр. 15.

јанског империјализма. То се осетило и у Албанији, где је средином фебруара 1919. године италијанска команда држала око 40.000 војника и где се на граници већ очекивала нова италијанска активност. Премијер Протић је у интервјуу датом великом миланском листу »Il Secolo« 27. јануара изјавио да што се Италија буде мање бавила Албанијом то ће се питање Албаније праведније решити. Интервју је пренела београдска „Самоуправа“ 10. фебруара. Овај полуслужбени лист је 15—16. октобра 1919. као циљ југословенске политике објавио — стварање независне албанске државе, без италијанског утицаја и протектората.

Међутим, у Метохији су према Пећи 7. фебруара 1919. вођене нове борбе, а делегат Извршног народног одбора Црне Горе у Котору јавио је 11. II да ускоро може доћи до критичне ситуације за Пећ и Ђаковицу. У Крајини шиптарско становништво тада уопште није ни признавало југословенску власт. Устаници су се појавили на пет километара од Пећи, па је 12. II у град стигао посебни делегат београдске владе, Пуниша Рачић, „да смири покрет“, а 16. II су трупе извеле пробој кроз устаничке редове, прошле кроз клисуру Пећке Бистрице, настојећи да „поштене и мирне Арнауते“ опет врате у мирно стање и сузбију устанике, повезане са италијанском командом у Албанији. Али је 15. II поткољан југословенски гарнизон у Плаву. У жестоким борбама 19—20. фебруара блокада је пробијена. Команданти југословенских трупа око Пећи, Плава и Гусиња међутим нису бацали кривицу за све ове покрете на италијанску пропаганду и подршку, него на наводно лоше поступање црногорских цивилних власти према шиптарском становништву.

Жестина борби око Плава види се и из цифре о упрошеној муницији: испалено је скоро 11.000 метака и 35 граната. Одмах се наравно стало испитивати ко је одговоран за „нереди“, па је београдска влада у својим саопштењима изјавила да су покрети дело неких албанских националиста и „агената краља Николе“, иза којих стоје италијанске власти. Замисли, када су побуњеници евакуисали област Плава и Гусиња дошли су у Скадар, где су их италијанске власти прихватиле и организовале логор у близини града. Ускоро се начинила права афера око ових избеглица: командант француских трупа у Мађарској, генерал Делобит, интервенисао је у Београду у корист устаника из Плава и Рутова, у Плаву су се појавили француски и енглески војни изасланици. Зато је београдска влада у Скадар послала једног капетана да организује повратак избеглица (Дефурту и Делере су помагали ову акцију). Премијер С. Протић је ипак писао: „нема доказа о учешћу Италијана у побуни у Плаву и Гусињу“, бацајући опет сву кривицу на црногорске власти.¹³

¹³ ДАСИП, Фонд делегације. 2173. Пролићев извештај из Београда од 12. VI 1919, пов 7430. У ствари, ни „божићња побуна“ није била изазвана од стране Италије (Вујовић, Уједињење, 345—349)

2. Италијанска оружана акција из Албаније (Напредовање италијанских трупа у Албанији према југословенској граници. Потискивање југословенских трупа у име „одбране независне Албаније“. Преокрет у Француској у корист Италије. Оружани југословенско-италијански сукоби у јуну)

У фебруару 1919. године очекивала се већа италијанска акција из Албаније према Црној Гори и према Југославији уопште. Италија је држала велику луку Валону као своју базу и истовремено дипломатски иступала за „независну Албанију“. У Риму се говорило да Валона ни географски није део Албаније.¹⁴

Андрија Радовић је 21. II 1919, јавио из Котора председнику С. Протићу да Италијани иду напред у области Мат, продиру ка Ороши у правцу Љуме, прешли су Дрим код Вадејса, заузели важни мост на реци Кири (10 километара северно од Скадра), послали албанске чете ка Плаву, Гусињу, Пећи и Ђаковици. Тада је у низу места Албаније, према југословенској граници, дошло до сукоба италијанских трупа са локалним присталицама Есад-паше. Италијанска команда је најиме настојала да потисне ову спрују и заведе власт себи оданих трупа. Наочиглед југословенских трупа покушали су Италијани да заведу контролу у селима Булчизи и Витозе. Наравно, долазак тридесеторице италијанских жандарма у село Булчизу среза голобрдског 7. II 1919. одмах су приметили са југословенске стране; затим су две италијанске чете ушле у село Брибушно Поље, праћене прутама наоружаних Албанаца, а нове трупе наоружаних Албанаца, присталица италијанских, кренуле су ка селу Ваљакарда и даље према самом Дриму. Одмах је једна југословенска чета тружила подршку албанском старешини Алит Лешу,¹⁵ у селу Зрчану, па су проиталијански Албанци морали да напусте Зрчане и Хомеш 7. II; Алит је посео и Великарзу, заједно са 40 југословенских војника, а у Булчизи је постојала и југословенска жандармеријска станица. Ово је био срез голобрдски, чији је старешина био у селу Требишту,

¹⁴ Il Giornale d'Italia 11. III 1919. Касније се и за Далмацију тврдило да географски не спада уз Југославију (U. Nani, Italia e Jugoslavia (1918—1928), Milano 1928, 53).

¹⁵ Алит Леш и Таф Хази били су команданти батаљона тзв. „организованих Арнаута“, формираних од присталица Есад-паше. Уп. о њима М. Јелић, Албанија, записи о људима и догађајима, Београд 1933, 19—21, 101. За време југословенске офанзиве према Албанији септембра 1920. учествовали су и они уз редовне југословенске трупе. Таф Хази је 6. септембра 1920. ушао у село Бургајет и спалио кућу Ахмеда Зогуа, а Алит Леш је 8. IX отпочео са нападом, заузео Шинђерћ, Ђафа Прискас и кренуо ка Тирани, али је потучен, па се повукао и морао да напусти и село Ђафа Булчизу. После пораза на Ђафа Прискасу и Каптину оба батаљона су се распала и војне власти су бележиле да су то „друже без реда и дисциплине које троше много муниције и скупо коштају, без веће борбене вредности“. Ипак су у октобру 1920. обојица склопили уговоре са југословенским војним властима и делегатом министарства спољних послова. Н. Јовановићем да са батаљонима бране југословенску границу (АВИИ, Поп, 7, кут. 86, бр. 1, 194).

а држао посаде у Пишкопеји и Слатини. Ситуација је била неизвесна, па је српски командант XV чете граничне команде 26. III дошао у Булчизу и покушао да преговара са италијанским официрима: према њему су се налазиле италијанске чете у селу Кљош и Мартинеш и припремале упаде против Булчизе и Пишкопеје у сарадњи са албанским националистима Али Фемом и Елез Јусуфом.

„Арнаути се на новој нашој територији комешају и спремају неки покрет под утицајем и подстицајем Италије”.¹⁶ У исто време је Извршни Народни одбор из Подгорице 10. марта јавио да је „продирање Италијана према нашој граници било обустављено на тражење француског команданта у Скадру, генерала Фурту”, али да су сада 7. III италијанске јединице дошле у Кастрате, довеле две чете у Шаљу и очигледно иду на Хоте и Груде. „Италијани живо раде и продиру кроз сву Албанију”. Један италијански батаљон је запажен у области Миридита. „Треба благовремено предузети контрамере, те да нас не изненаде но да добију лекцију” савјетовао је београдској влади Н. Пашвић.¹⁷

Једна италијанска чета се 13. марта појавила у селу Кљош према Љумкули; из Елбасана је друга чета стигла у погранично село Згожд, а италијански официри су говорили да ће можда доћи до албанског напада на Дебар око средине марта. За то време су италијанске снаге у селу Пука нарасле на потово цео батаљон (узалуд је окружни начелник из Призрена слао соли и гаса народу у Пуки још средином марта). Сада су југословенским војним круговима у Црној Гори и Дебру непрестано стизале вести о италијанском напредовању кроз Албанију ка свим југословенским границама. Извештаји су се гомилали: два батаљона су запажена у селу Васпас на путу за Љуму, друге чете су преузеле упоришта у области Миридита, после заузимања села Тафамур коначно преузеле власт у области села Пуке (15. марта), а једна чета се ненадно појавила код саме Љумкуле. „Требало је још раније предузети мере и не дати им да се приближавају земљишту које спада у сферу наших интереса” мислило се у Београду средином марта.

Чак је и војни изасланик из Букурешта у извештају од 6. марта јавио да „у споразуму са овдашњим званичним италијанским представником Румуни шаљу агенте у Македонију и Албанију за организацију незадовољства и побуне против нас”. Вест о италијанској јединици која је из Елбасана стигла у Згожд, у правцу села Забун и Стебљево, у срезу Полобрдском, изазвала је посебно узбуђење. Није чудо да је одмах упућен југословенски присталица Алит Леш, есадовац у служби југословенског команданта Десног пограничног одсека, и овај је заиста успео да „при-

¹⁶ ДАСИП, Фонд делегације, 107. Протићев извештај из Београда од 2. III 1919, пов. 941.

¹⁷ Исто, 546. Пашвићева напомена на извештају из Београда од 10. III 1919, пов. 2669.

јатељским убеђивањем" натера италијанску јединицу да се повуче преко Малог Привалита, а исто тако се морала вратити и италијанска јединица код села Спаса, бојећи се да не буде изнемађена и нападнута.

Италијански отправник послова је међутим у Београду 27. II 1919. предао ноту: српске трупе треба да евакуишу источну Албанију, коју држе под својом окупацијом, како би се уместо њих овде могле појавити италијанске трупе. Првог марта предата је нова нота, а 11. марта је новом нотом затражено да се југословенске трупе повуку са источне границе Албаније. Поред тога, 28. II предата је италијанска протестна нота о сукобу код Дрмиша: зашто су српске трупе са оружјем у руци покушале да зауставе италијански покрет, спречавајући Италију да изврши услове примирја са Аустро-Угарском; захтевана је и сатисфакција. Борбе на граници биле су очигледно последице ових неуспелих корака у Београду.

Београдска влада је одмах питала у Паризу о евентуалној правној подлози италијанских захтева; добијен је одговор да је италијанским трупама одређен операцијски правац у северној Албанији, али само до Дрима. На нови захтев посланика у Паризу Веснића добијен је одговор 23. марта: постоји искључиво војни споразум да Италија окупира област Албаније до Дрима, али није уопште искључена југословенска војска, а све евентуалне спорове решаваће Фош и Денере. Овај одговор је наравно потпуно задовољио београдску владу: Италија сме окупирати само до Дрима, југословенске трупе нису искључене, а цела област је под општом контролом целе Антанте, дакле међународна.

Међутим, ситуација на граници је нагло заоштрена. Паших се надао да ће Миридити пружити отпор италијанским трупама и спречити њихово избијање насупрот југословенских трупа, које су уосталом крајем фебруара знатно појачане; да би се избегли инциденти, министар војни је 6. марта наредио да се евакуишу Лурија, Селиште, Окоштане и Забзун. А југословенске присталице су у Албанији губиле углед и чак су есадовци са лева обале Црног Дрима почели да сарађују са италијанским официрима. Алит Леш са есадовцима се зато морао са оружјем у руци успротивити италијанским трупама код Булчизе 18. III. Заробио је дванаест италијанских војника и запленио два митраљеца, што је све послао југословенским трупама у Забзун и Дебар. У сукобу није учествовао ниједан југословенски војник, али су се заробљеници (пре пуштања) појавили чак у Скопљу. Италијанска чета се повукла, али одмах затим обасула есадовце артиљеријском паљбом из Ђафамура. Опкољени Алит Леш је 19. марта затражио помоћ, очајно се бранећи у Булчизи. Са југословенске стране је одмах послата једна чета према селу Мали Брат, али са налогом да никако не прелази војничку линију: друга чета је послата у село Зрчан, како би могла да одбрани Дебар, док је група добровоља-

ца Шиптара послата Алиту да му помогне у пробијању опсаде. После два дана ситуација на бојишту Булчиза—Ћафамур постала је критична — есадовци су свуда одступали. Очекивало се да ће доћи до устанка на десној обали Дрима и код Дебра. „На свим тачкама на левој обали Дрима борба се води између људи Есад-паше и Арнаута, италијанских присталица, потпомогнутих Италијанима” јављено је београдској врховној команди. Сматрало се да ако се не поседне у целини граница из 1913. године, Албанци ће свуда доћи до Црног Дрима, па ће и сви „пројупословенски Албанци” прећи Италијанима и биће упрожена Пишкотепа.

По мишљењу Пашића, једино средство да се спречи италијанско надзирање према јупословенској граници јесте „да се сами Арнаути томе успротиве, иначе се сматра да они, Италијани, чине окупацију по жељи и молби самих Арнаута.” „Да се одупру продирању италијанске војске јер ће се италијанска војска зауставити кад наиђе на отпор самих Арнаута и кад се чује по енглеској, француској и америчкој штампи да Италија покоравља племена арбанашка... а и нашим протестима поклониће се вера и може се онда Италија задржати да не иде даље”.¹⁸

Премијер С. Протић саопштио је 22. марта у Скупштини да Италија све више улази у Албанију.¹⁹

Италијанске трупе су поселе Булчизу са свега двадесетак војника, али се њихов притисак све јаче осећао. Један италијански мајор је 24. марта затражио повлачење југословенских трупа на овом фронту, што је, наравно, одбијено. Врховна команда је наредила да се италијански напад одбије ватром, али да се у пољењу никако не прелази линија из 1915. године. Напад се имао одбити оружјем, а испред линије имали су се кретати есадовци. За то време су мања италијанска одељења појачала посаде у Ћафамуру, Ћафабулу, Забзуну и вршила притисак на југословенске чете, које су држале положај од утока реке Буштерице до Топојанског моста на десној обали Црног Дрима и даље ка Јабланици; после југословенског повлачења из Лурије, Селишта, окоштана и Забзуна Италијани су покушали да поседну и Стебљево и да оуда избију на Црни Дрим. Београдска влада је наредила да се по сваку цену избегну оружани сукоби, али је одбила да евакуише Стебљево; онда је 7. априла једна италијанска група код села Стеблева покушала да истера југословенске трупе из Клења. Дочекана пушчаном ватром, она се повукла. Па ипак, уз губитак једног погинулог и четири рањена, југословенске трупе су морале евакуисати Стебљево 7. априла.

Десетог марта предата је у Паризу Клемансоу, као председнику мировне конференције, југословенска нота: италијанске трупе силом потискују југословенске одреде са леве обале Цр-

¹⁸ Исто, стр. пов. 8. Пашићев извештај од 20. III 1919.

¹⁹ Стен. бел. 1919—1920, I, 45.

ног Дрима, истерују југословенске жандармеријске станице; тражено је да се одмах обустави ова непријатељска акција.

Морала је отпочети енергичнија југословенска одбрана. Клемансоу је 18. априла предата нова нота: италијанске трупе већ прелазе Дрим на северу, помагале су побуњенике у Плаву и Гусињу и сада су запоселе све до албанско-црногорске границе. Како је тих дана Француска тражила југословенске трупе за рат против револуционарне Мађарске, Пашић је бележио: „кад нам прети побуна у Арнаутлуку”, поред других опасности од Италије, војска се не може дати!

„Нама прети од стране Бугара, Арнаута па и Италије већа опасност него што је опасност од большевизма маџарског”, писао је Пашић Протићу 15. априла, настојећи да одврати београдску владу од интервенције. Зато је према Италији и могао бити предузиман низ обрмбених мера.

У сарадњи са београдском владом, Есад-паша је уложио протест код Клемансоа против албанске делегације у Паризу: уверавао је да она не представља албански народ него да је састављена од италијанских пријатеља. Есадов меморандум, предат Клемансоу 16. априла 1919. оштро је протествовао против давања Италији мандата над Албанијом и тражио да се обнови независна Албанија са границама из 1913. године. Чак је и полуслужбени »Le Temps« 28. II 1919. донео Есадову изјаву да албанска делегација на челу са Туркан-пашом никако не представља албански народ.

Међутим, у Паризу ни Италија није седела скрштених руку: Туркан-паша је у француској штампи објављивао интервјуе да Албанији прети опасност не од Италије него од Југославије! У исто време су југословенске војне власти тесно сарађивале са есадовцима, протежирајући мајора Леша и капетана Али Марка који су имали своје албанске јединице у области Доњег Дебра и Голог Брда. У ствари, ови есадовци су настојали да у овим срезовима формирају своју сопствену управу, без југословенских цивилних власти. Дознавши да они тероризишу народ, сам је Пашић, пријатељ Есадов, бележио да „треба штитити сигурност, живот и имања грађана па ма с које стране да долазе напади” (маја 1919), а окружни начелник је јављао из Охрида 21. јуна да есадовци у овим срезовима не признају никакву југословенску власт, да у Дебру имају свој Одбор и да се ослањају на југословенске војне команданте. Ипак, за отпор против италијанског притиска неопходни су били ови есадовци јер су Албанци италијанске присталице током априла више пута нападали југословенске страже. Сам је Пашић предлагао „образовати што се брже може чете арнаутске и сузбити надирање Италијана и Арнаута у њиховој служби, иначе биће доцкан” (18. априла 1919). Пашић је рачунао и са отпором албанских националиста против италијанског окупатора, а у Паризу је ступио у контакт са разним

албанским представницима који су заступали албанске интересе на конференцији мира. Почетком марта он је лично разговарао са др Туртулијем. Овај је тражио да југословенска влада изјави како заступа идеју независне Албаније, па ће многи националисти устати против италијанског утицаја. У априлу су ови контакти појачани. У исто време је у Скадру и делегат црногорског Народног одбора 8. априла преговарао са главарица националистима.

Овај је рад био веома тежак, јер је Италија настојала да се прикаже као заштитник Албанаца и борац за независну и велику Албанију.

Југословенски војни изасланик јавио је 28. II 1919. из Рима да је тамо одржан један састанак Албанаца, на коме се говорило против Југославије; посланик је јавио из Рима 26. марта да тамо борави националиста Хасан Приштина који за нову Албанију захтева Косово. Група националиста која је живела у Бечу пошла је у марту 1919. за Рим, верујући да ће код италијанске владе наићи на подршку за стварање велике Албаније. Хасан Приштина је заиста лепо дочекан. У исто време је, априла 1919, и у Будимпешти боравила група Шиптара из Приштине, Митровице, Вучитрна која је веровала у велику Албанију.²⁰

Један војни извештај из априла 1919. јасно показује ову тенденцију: неки Шиптар из општине хомшке, срез доњодебарски, изјавио је на саслушању да је био у Тирани и да су му ту италијанске власти дале пушку да се бори против југословенске војске! Крајем априла ширени су у северној Албанији гласови да је уз Италију и Енглеска и да ће заједно сузбити Француску и Југославију. За то време је нова албанска влада из Драча прешла у Тирану, што се у Београду узело као доказ да Италија жели већу активност Албанаца против Југославије.

Узалуд су представници југословенске владе настојали да задобију француску подршку против Италије. Италија је настојала да се прикаже као заштитник албанског народа, а Француска се овоме није супротстављала. Пашић је сматрао да је открио разлог због кога Француска помаже Италији: Италија ће подржати француске захтеве насупрот Немачкој и имаће право на противуслугу!²¹ „Откако је Француска изашла са захтевом да тражи стратешку границу према Немачкој, да иде даље од територије Елзаса и Лорена који је пређе изгубила, од тог времена Италија је прихватила француски захтев и свој захтев ставља упоредо са француским!”²² Зато је почетком марта 1919. Пашић у Паризу говорио да је спреман да напусти мировну конференцију јер је југословенском стрпљењу крај! И историчар Г. Јакшић, члан ју-

²⁰ АВВИ, Поп. 3, кут. 28, бр. 1, стр. 57.

²¹ ДАСИП, Фонд делегације, 418. Пашићев извештај од 1. III 1919.

²² Исто, 487. Пашићев извештај од 6. III 1919. Слично и у извештају генерала Пешића од 7. III 1919. (АВВИ, Поп. 3, кут. 470, ф. 2, 23).

гословенске делегације, мислио је да Француска и Италија узајамно потпомажу партнерове империјалистичке захтеве (писмо Пашићу од 23. марта). Када се приметило да Италија уцењује Француску (ако се не испуне италијанске жеље, у Италији ће настати опасност од болшевизма), почело се и са југословенске стране говорити у том смислу. „Большевички покрет само што није избио, један извештај о нашој војсци према Албанији каже да тамо нема коморе и да је стање такво да војници само што нису бацили оружје” писао је премијер Протић 21. априла 1919. Истовремено се на сав глас поворило да је италијанско продирање на Балкан и учвршћивање у Албанији крајње опасно за мир и да ће изазвати будуће сукобе и конфликте. Сам Пашић је 17. априла 1919. писао Протићу: „Опажа се да се јавно мњење не бави више тиме како ће се у живот увести принципи слободе, правде и народног самоопредељења, већ шта ће се и где ће се што више одузети од Немачке. Мени изгледа да се гаранције светског мира не траже сада у задовољењу народа примењивањем принципа правичности и народног самоопредељења, него се траже у обезбеђењу превласти физичке силе. Свакој италијанској оази дају самоопредељење али се сузбија захтев самоопредељења народа Ирцима, Египћанима, Индијцима!²³ „Француска и Енглеска су солидарне са Италијом и начиниће компромис на штету нашег народа”, а „цензура брише готово све што би било у нашем интересу а пушта све што Италијани или њихови пријатељи пуштају преко штампе париске; држим према томе да је Француска склона да пре задовољи Италију него нас” (23. априла). Француски листови »Le Temps«, »L'Echo de Paris« и »L'Intransigeant« стално су доносили вести из Рима о веома ровитој ситуацији у Југославији. Са француске стране се није могла очекивати већа помоћ, а посланик у Паризу Веснић чак је крајем марта веровао да постоји и некакав тајни француско-италијански уговор о Албанији. Генерал Пешић је јављао из Париза да се „француски војни кругови стиде због става своје штампе” која листом пише у корист Италије! У свом извештају од 21. априла он сматра да је преокрет настао око 17. априла, јер „Французи се врло много плаше Немаца” и желе савез са Италијом, па је закључивао да ће „Ријека, Истра, а можда и део Далмације бити жртвовани за спас Француске”. У писму од 22. априла он тужно бележи да „Француска чини све само да не изгуби Италију”. О томе је писала

²³ ДАСИП, Фонд делегације, стр. пов. 14. Пашићев извештај од 17. IV 1919. Југословенски војни изасланик у Француској, генерал Д. Стефановић, на повратку са једног званичног путовања по Немачкој, стекао је утисак да Немачка може и мора много да плати победницима, али и записао: „Пролазећи дуж Рајне мени је пало у очи да нема ниједне фабрике кити зграде да је порушена од авиона, док за време рата, нарочито у последње време, све су француске новине доносиле, готово свакога дана, како су савезнички авијатичари срањили све вароши дуж Рајне“ (АВММ, Поп, 3, кут. 148, ф. 8, 14/22. Извештаји из Париза од 20 IV 1919).

и сва југословенска штампа; чак је и сарајевски револуционарни лист „Лас слободе” 15. марта и 1. априла бележио да је Француска на страни Италије, исто као што је то писала и службена „Самоуправа” 29. априла и 18. јула 1919.

Поред тога, устанички шиптарски покрет у Југославији, подстрекаван из Албаније а ослоњен на Италију, отежавао је југословенски отпор против Италије.

У марту је био смирен шиптарски покрет у Југославији и на стало је разоружавање источно од линије Мепенац—Ситница (војне власти су заплениле скоро 900 пушака). Од 1. априла прешло се на разоружавање и западно од ове линије и одмах је код села Кабаш дошло до сукоба. Непокорни сељаци који нису хтели да предају оружје проглашавани су за разбојнике и качаке и гоњени су војним одељењима. У једном сукобу погинуло је дванаест војника. Војска је одмах почела топовима да руши побуњеничке куће. А онда је окружни начелник из Пећи 17. априла јавио да је ушао у траг завери која је припремала побуну у целој Метохији. Качачки вођа Азем Бејта сукобио се 28. априла са војском, па је бомбардовано село Сухо Грло. Одмах се покрет проширио и у мају извештаји говоре о правој побуни у Дреници. Лекар др Мирко Рашковић чак је посео манастир Дечане и пружио оружани отпор војницима. Када је то јављено Пешићу, он је 12. маја телеграфисао у Београд: „Треба се бранити а не кукати!” Прваци Дренице су тражили да се југословенске цивилне власти потпуно повуку и да се сва власт преда Садик Рами, Рамадан Шабану и Азем Бејти. Ови су захтеви наравно одбијени, војска је сломила отпор и побуњеници су побегли у Албанију. За то време, 2. маја прешла је једна албанска чета Бојану, опколила кућу једног среског начелника и једва се после оштрог сукоба повукла 4. маја; други „качац” нападали су војне транспорте око Гусиња. Најзад је 21. маја окружни начелник из Призрена јавио да непосредно предстоји општа побуна. Онда су трупе угушиле „нереди” у Подримљу, 6. јуна успешно чистиле терен око Пећи и 7—8. јуна потукле већу групу „качака”, спаливши село Ораховац код Призрена. У овим борбама је употребљено 13 топова, 22 митраљеа и војни извештаји су тврдили да је у срезу подримском животе изгубило „преко шест стотина качака”! Ове претеране вести стигле су и на мировну конференцију у Париз. Савет четворице је примио извештај да „југословенска војска убија Албанце”, што је „изазвало најнеповољнији утисак”.²⁴ Страна штампа је почела да пише да је током маја—јуна спаљено двадесет села у Југославији.

У таквој атмосфери је 8. јуна италијански отправник прелова упозорио југословенску владу да никако више не треба да

²⁴ ДАСИП, Фонд Париског посланства, 1919, Ф. I, 1—15, 1156. Веснићев извештај из Париза од 16. VI 1919.

чини даља поселања у Албанији. Десетог јуна је италијански генерал Негри, од њему суседног југословенског командира, затражио да југословенска војска одмах евакуише Кукуш, како би то место запоселе италијанске јединице, као што је наводно предвиђено савезничким уговором од новембра 1918. Италијански официр у селу Васпашит, на десној обали Дрима, затражио је 12. јуна у име генерала Негрија да се југословенске трупе повуку са овога сектора.

Попраничне југословенске јединице сместа су питале своју Врховну команду на којој линији да евентуално прихвате борбу. Министарство иностраних дела је 13. јуна тражило да војска „безусловно брани позиције”. Али већ 8. јуна су италијанске трупе нападе село Горње Стебљево! После овог неуспелог напада, командир италијанске јединице у селу Кољше писао је 14. јуна југословенском командиру да ипак нема никаквог сукоба, јер су Италија и Србија (Југославију Италија није била признала) у савезу, али је истога дана италијански капетан наредио својим војницима да крену ка селу Клењу. Како није добио дозвољан југословенски одговор, то су италијански војници преко Стебљевске јаруге покушали да силом продру у село. После једночасовне пушчане палбе напад је одбијен. После неколико дана, 21. јуна, дошло је до новог оружаног напада на југословенску јединицу у селу Клењу.

Италијанско пролећње напредовање је сада било веома јасно. На северу су италијанске трупе поселе сву територију до старе албанско-црногорске границе држећи Кастрате, Шкрелје, Шоше, Шаљу, Никај; захтевале су Кукуш, Васпашит — све на десној обали Дрима, још у марту запоселе Лурију и Селиште, а сада напададе Клењ и Горње Стебљево. Југословенско министарство војске је зато 20. јуна наредило да се никако не сме одступати код Клења. Али су италијанске јединице запоселе село Булчизу, растерале присталице Алит Леша (у јуну), 25. јуна заробиле једну већу прупу есадоваца. Почетком јула италијанске посаде су се појавиле у селима Краснић и Просој код Ђаковице, а друге су јединице биле прешле Бојану и налазиле се на њеној десној обали, петнаест километара југозападно од Скадра. Зато је заменик шефа југословенске Врховне команде Калафатовић на састанку са Депереом у Темишвару, 27. јуна 1919, тражио хитне мере против италијанског наступања на целом фронту од Црне Горе до Клења.

Калафатовић је објаснио да његове трупе држе Дрим од Топовјанског моста до Кукуша, да италијанских трупа још нема у области Хаса, Краснића, Мертуре и Никај, али да Италијани држе све од Скадра до мора, а исто тако и посаде у селима Шаш, Шкрелји, Кастрати, у области Дукађина, Миридита, Мат, да су посели цели леви Дрим од Топовјанског моста до Кукуша и да баш сада доводе нова појачања. Међутим, француска команда

није отворено стала уз његове захтеве: на захтев италијанске владе, крајем јуна је француска влада јавила Депереу да југословенске трупе не смеју бити стационарне у Албанији. Депере је 4. јула зато затражио да се југословенске трупе одмах повуку из Албаније!

Ово се одиграло баш у доба када су југословенске војне власти сматрале да италијанска команда организује нове акције из Албаније. Била се појачала италијанска пропаганда за „велику Албанију”. На левој обали Црног Дрима, код села Веспашит, Албанци (италијанске присталице) демонстративно су средином јула истицали албанске заставе. Онда су се пронеле вести да Италијани настоје да изазову веће нередне помоћу чета које би дошле преко планине, испровоцирале сукобе и велике репресалије, после којих би се могла тражити међународна анкета. Почетком јула показало се да се заиста спрема већи напад на оне југословенске јединице које су се налазиле на територији Албаније по границама из 1913. године. Елез Јусуфи се спрема да коначно истера југословенске чете са целе леве обале Црног Дрима. Наравно, команда Четврте армијске области је у Ђаковици преговарала са домаћим Шиптарима, настојећи да некако обезбеди њихову лојалност и спречи сваки италијански утицај на југословенској територији. Па ипак, разни инциденти су се множили. У јулу се очекивао и долазак Бајрама Цура и Хасана Приштине у погранични крај. Један сукоб у самом Призрену, 2. јула био је очигледно изазван ради деловања на европско јавно мњење. Начелник среза доњедобарског имао је тада свега 48 жандарма у свих 16 општина, 94 села са 26.152 становника, и са страхом је очекивао упад и побуну; окружни начелник метохијски очекивао је за август већи напад ка Плаву, Гусињу, Ђаковици. Средином августа дошло је до жестоког окршаја са качацима у селу Суходолу, где се био утаборио качак Мурат Каљош. Док су се његови људи бранили из једне куће, он је долетео са појачањима, растерао војску, напао један југословенски транспорт, али се најзад и сам морао повући преко Дрима. Сада је војска опет очистила и пут кроз Ругово. У селу Исток предало се током августа не мање од педесет „качака” па је 6—7 септембра у руговском крају поново могла бити формирана цивилна власт.

3. Италијанска дипломатска акција (Југословенски захтеви према Албанији. Италијанско-француска акција против Југославије. Војне мере на Дриму. Београд одбија да евакуише спорну територију)

Југословенска политика је на албанском фронту очигледно долазила у питање иако је на самој југословенској територији било мање „нереда”. Проблем се сада све више преносио на политичко-дипломатско поље.

Српска влада је крајем октобра 1918. сматрала: „наша политика у Албанији је воспостављање стања које је било пре евакуисања, када је Есад-паша био председник албанске владе”. На територији од реке Мат па на север хтело се формирати албанску цивилну власт која не би била непријатељски расположена према Југославији.²⁵ Међутим, постојање линије из 1913. године као и нове линије из 1915. године и још оне из 1918. године веома је компликовало пограничне односе, па је чак сам војвода Мишић 29. марта 1919. забележио: „Стање о граници нашој према Албанији мени никако није јасно”! У области северно од Дебра локално становништво било је наоружано, а сваки наоружани Шиптар се пред југословенским цивилним властима издавао за есадовца и пријатеља и радио шта је хтео. Почетком јула 1919. војне власти су јако фаворизовале ове есадовце, али нису више имале поверења да можда баш они не желе прикључење делова Југославије албанској држави, ако би есадовци успели да задобију власт у Албанији.

Пашић је на пријему код Вилсона 17. априла изјавио: „Желели би да се очува начело Балкан балканским народима и да се албанском народу даде независност”, а Вилсон је предлагао да Југославија ступи у царинску унију са Алабанијом! Зато је, наравно, Пашић пристао и одмах предложио „савез ради заједничке одбране”. У ствари, постојали су реални територијални захтеви неких националистичких кругова према Албанији. Генерал Пешић, шеф југословенске војне мисије при мировној конференцији у Паризу, захтевао је у јануару 1919. добар део северне Албаније, али само ако би и Италија добила део Албаније, а у противном — само ректификацију границе. Ипак, много се рачунало на евентуално прикључење Скадра Југославији: за то се залагао лично Пашић. Меморандум А. Радовића, Р. Бошковића и И. Вукотића од 14. априла 1919. захтевао је да конференција мира додели Скадар Црној Гори у оквиру Југославије, износећи да би од Скадра процветала ова Црна Гора.²⁶ Радовић је захтевао и ову територију на десној обали Дрима. Он је у марту спремио меморандум о Скадру, тражећи да нова праица иде од ушћа Дрима у море до ушћа Црног Дрима; овај је захтев у мају одштампан и издељен делегацијама у Паризу. Али почетком јуна одговорни француски функционери Тардије и Ларош уверили су Радовића да ће Италија добити мандат над Албанијом као независном државом, па је он тражио само исправку северне границе Албаније према Црној Гори. Нова југословенска нота, достављена Кле-

²⁵ АВИИ, Поп. 3, кут. 25, бр. 2, стр. 13.

²⁶ La question de Scutari, Paris, 1919, 13. Један југословенски новинар је касније у Скадру записао да Италија Албанију узима под своје на економском плану, а зато добија и политичку власт, док је он из Југославије дошао у Скадар преко далеког, планинског и пругог моста на Хуму, неспособног за трговину (Време 21. X, 23. X 1926).

мансоу 27. маја и 10. јуна, истицала је да Италија држи окупирану Валону и да зато Југославија треба да добије целу територију на десној обали Дрима, а ако то не може да се изведе — онда мора да се образује потпуно независна албанска држава која ће обухватити како Скадар (који се неће дати Југославији) тако и Валону (из које ће се евакуисати Италија). Нота од 10. јуна захтевала је обезбеђење југословенске границе од упада из Албаније и за то предлагала исправке границе — односно захтевала нову границу Црним Дримом до утока у Бели Дрим и Дримом до мора.

Истина, већ формиран и угословенски административни срез Голо Брдо обухватао је села не само на десној обали Црног Дрима него и крајеве на левој обали Дрима, иако је то већ био саставни део независне Албаније из граница од 1913. године. Овај крај обухватао је села Зрчан, Клење са још тридесет села, која су зато од 28. јула до 4. августа добила да потпишу петицију да желе да живе у склопу нове Југославије. Села Бицан, Ујниште, Побрег, Кастрати, Клементи изразила су такву жељу у јулу, па је југословенском нотом од 29. јула Клемансо обавештен о „жељи становника овога југословенског среза” и других крајева. Ова је нота изашла и у штампи.

Али док је делегација у Паризу 27. маја и 10. јуна подносила ноте, првога јула 1919, добио је југословенски посланик у Риму Антонијевић, италијанску ноту: југословенске трупе треба да евакуишу Албанију по границама из 1913. године, јер је то по одлуци Савезничког ратног савета од 7. октобра 1918. одређено за италијанску окупацију, а исто тако је новембра 1918. у Риму склопљен посебан италијанско-француски споразум о томе.

Било је јасно да је Депере на основу ових италијанских захтева тражио југословенско повлачење. Изгледало је да поред Лондонског уговора постоји још један тајни италијански уговор о Албанији! Одмах је посланик Веснић у Паризу поставио питање о томе уговору. Добио је одговор да југословенске трупе имају право бити у северној Албанији, од севера све до Дрима, а да овде има и француских трупа које постоје само из великог француског пријатељства према Југославији; југословенска војска је запосела област источне Албаније, иако је то Лондонским уговором дато Италији, и зато треба да је одмах евакуише, а ако то не учини, биће повучене француске трупе.

Очигледно је југословенска нота, предата у Риму 27. јуна после италијанских напада на село Клењ, изазвала италијански одговор и француски затонетни одговор, и изнела на светлост дана не само крупне италијанске захтеве него и некакав италијанско-француски уговор. Антонијевићу је речено да су југословенске трупе у Клењу пуцале на италијанску војску и да је ова територија одређена за италијанску окупацију, којој се Југослави-

ја очигледно супротставља!²⁷ Италијанска нота је саопштавала да су италијанске војне власти дознале за „упад српских трупа у Албанију”, и да је зато италијанска влада 11. априла молила француску владу да издејствује српско повлачење, па је министар спољних послова С. Пишон 19. априла саопштио италијанском амбасадору да је Депере од Мишића добио изјаву да никакве српске трупе неће прећи источну границу Албаније; истовремено је Пишон замолио амбасадора да му саопшти где се то у Албанији налазе српске трупе, па је амбасадор то и учинио 19. маја; италијански официри су онда приспели у Кукуш и Клењ и видели да налог Депереа и Мишића уопште није спроведен, и да чак српски командири одбијају да га изврше. Морало је доћи до инцидентата, за који су криви српски официри, завршавала је италијанска нота и тражила да југословенске трупе евакуишу источну Албанију, по границама из 1913. г.

Депере је заиста из Цариграда јуна—јула 1919. захтевао да југословенске трупе евакуишу Албанију и уверавао да он нема команду над трупама у Албанији него само над француским одредом у Скадру. Изгледало је да Италија има тајни уговор који Италији одређује за окупацију како северну тако и средњу Албанију, а да је то Мишић посредно признао, и поврх свега — да за Албанију нису надлежни ни Депере ни Фош, него само Италијани! Наравно, југословенске трупе су одбиле да се повуку, а влада је предузела кораке у Риму и Паризу да се изнађе истина о новом тајном уговору. Али Пишон није признавао тајни уговор, иако га није ни демантовао, и сматрао је да југословенске трупе смеју бити у северној Албанији заједно са другим савезничким трупама. А француски амбасадор у Риму Барер саопштио је посланику Антонијевићу да је Италија повредила Лондонски уговор: Србији је додељен север, а Италија га сада присваја. Југословенски кругови, заинтересовани за питања Скадра и Дрима, морали су да плану: ако Југославија има право држати трупе северно од Дрима, зашто је онда лично Депере тражио да југословенске трупе не пређу Бјану, зашто је генерал Негрин 10. и 13. јуна захтевао Кукуш и Васпашит (што је северно од Дрима)! Наиме, југословенске трупе су на Црном Дриму и код Дебра заиста биле западно од албанске границе из 1913. и држале су некадашње положаје, заузете 1915, али је све то било северно од реке Мат, која је била сматрана за границу северне Албаније.

У Рим је 3. јула јављено да је неоснована италијанска жалба да југословенске трупе врше нова посудања у Албанији, него је истина у ствари обрнута: југословенске трупе су евакуисале Тирану, Скадар, у марту Лурију, Селиште, у срезу голобрдском

²⁷ У тексту истоји; » L' occupation de l'Albanie centrale et septentrionale, dans les limites des frontières établies par la réunion de Londres de 1913, fût laissée à l' Italie, à l' exception de la ville de Scutari, dont l' occupation fût réservée à des détachements italiens, anglais et français«.

Забзун, а сада чак и Стебљево у близини; италијански официри су се позивали на мандат добијен у новембру 1918, а када им је речено да Париз пориче такав уговор, сада се са италијанске стране говори да југословенске трупе нападају! Насилна италијанска окупација не одговара ни Лондонском уговору ни споразуму од новембра 1918.

Београдска влада је схватила да ствар мора зауставити дипломатским путем, верујући да Италија „спрема одлучну акцију у Албанији”.²⁸ Министар војни је 5. јуна јавио Депереу да заиста постоје југословенске трупе на територији Албаније, али само зато што то захтева локално становништво и да би се осигурала погранична безбедност; Италија тражи повлачење на границе из 1913, док Париз сматра да је демаркациона италијанска линија само Дрим — док италијанске трупе навелико постоје на левој обали Бојане — прешле су дакле Дрим од ушћа па до Скадра, а исто тако и источно од Скадра. Када је Депере опет тражио повлачење из источне Албаније, схватило се у Београду да се продужава француска игра око источне Албаније (по границама из 1913) и северне Албаније (додељене за окупацију и југословенским трупама), па је Депереу хладно одговорено да југословенске трупе на територији Србије нису под командом Врховне команде него само под министром војним, и да их Врховна команда не може повући!

Врховна команда је успела да влади објасни „тајну” Мишићевог признања о повлачењу трупа, о чему се говорило у француским и италијанским нотама: у ствари је Депере 13. марта молио да бегунци из Пећи, Рулова, Плава и Гусиња буду примљени натраг, уверавао да постоји бојазан од југословенско-италијанског конфликта око Кастрата и молио да српско-црногорске чете не иду ка племену Груде, да се спрече инциденти, а на то је Мишић 15. марта одговорио да је у Плаву само завођен ред и да нико не иде на Груде и Скадар; ово је поновљено и 27. марта, а из тога су француске власти извукле југословенско признање италијанских права на Албанију!

И док су се југословенски функционери жалили код Депереа и у Паризу, 14. јула 1919. италијански отправник послова предао је ноту да је 2. јула једна чета од стотину југословенских комита, Шиптара, под командом два официра, пуцала на италијанску стражарницу Мур код Дебра. На то је 17. јула одговорено да се 2. јула заиста топовима пуцало око Ђафамура, северно од Дебра, где постоји поменута стражарница, али не са југословенске стране, и да нема никаквих комита (иако су наравно неки Шиптари можда обукли југословенске униформе). Врховна команда је одмах затим, 21. јула, тражила од Депереа да спречи итали-

²⁸ ДАСИП, Фонд делегације, 2572. Извештај А. Корошца из Београда од 5. VII 1919.

јанске нападе, а 19. јула је посланик Антонијевић опет посетио Барера. Француз се слагао да је Италији одобрен протекторат само над делом средње Албаније; на ово је Пашић записао примедбу да Југославија не признаје Лондонски уговор, по коме се Италији даје мандат над Албанијом, али Италија уговор признаје, мандат жели и још хоће да ту територију прошири!

У Паризу су средином јула 1919. године енглески војни кругови саветовали Пешићу: треба евакуисати Клењ и Кукуш, јер ће то конференција ионако да нареди, а добровољна евакуација учинила би добар утисак.

Али је југословенска команда одлучила да војном мером обезбеди границу, Мишић је отворено саботирао свако слање трупа против револуционарне Мађарске, потпуно се слажући са Пашићем, и 24. јула влади поставио питање: шта је важније — поход на Будимпешту или одбрана против италијанске акције из Албаније (јединица одређена за поход на север била је већ у јуну растурина да би се заузео Целовац). У Таковици је Цена-бег тражио да југословенске јединице спрече даље италијанске акције, па је 19. јула из Веспаса послат један вод у Шинђерћ; овде је чета стигла 21. јула и одмах пошла преко Тафаморино, Љугати, Души за Шерању. Командир, мајор Томић и Селим-бег избили су 24. јула на Дрим код Шерање. Он је посео 22. јула Никај, Мертуре и држао збор са главарима да се изјасне за Југославију, Они су пристали и тражили да југословенске власти пошаљу макар нешто соли и брашна и спасу народ од глади. По извештају Томића од 29. јула, он је у Краснићу преговарао са главарима Никаја и Мертуре и одобрио им слободан долазак у Таковицу; предлагао је да се ова два племена приме у југословенски погранични срез. Он је 3. августа одржао састанак са делегатима ђаковичке Малесије који су изразили своју лојалност. Али истога дана су италијански војници отворили ватру на једно место код Булчизе, које су држали људи Алит Леша, и ранили три југословенске присталице.

У Риму је 10. августа предата нова нота Антонијевићу: југословенски командир је 2. априла код Стебљева присилио Италијане да се повуку, па су у јуну они узалудно захтевали да се Југословени повуку и најзад је италијански официр морао оружаном силом да спроведе југословенско повлачење; за све је крив југословенски официр. А после две недеље питао је у Београду француски војни изасланик, пуковник Гунеј (Gouney): да ли су југословенске трупе евакуисале Кукуш. Наравно, то није изведено, па су се током августа чарке продужавале. У доњодебарском срезу су италијанске присталице нападале југословенске патроле, а у Митровици, Вучитрну, Приштини појавили су се позиви Хасана Приштине на устанак; са италијанске стране се 22. августа пуцало на југословенску чету код Љумикуле, чаркало се око села Петке, а једна југословенска чета је пошла из Пишкотепа,

и вратила једну наоружану албанску групу на леву обалу Дри-ма, при чему је потинуо један југословенски војник. А Делере је 30. августа опет захтевао да југословенске трупе евакуишу Кукуш. Премијер Давидовић је одговорио да ће чекати одлуку конференције мира о новим границама и да никако неће евакуисати Кукуш на десној обали Црнога Дрима, поготову што су сада у Албанији и нереди и немири као никада.

4. Албански устанак против италијанске окупације (Албански устанички покрет у лето 1919. године. Одушевљење југословенских одговорних кругова у септембру. Кристализација југословенске политике: борба за независну Албанију. Југословенско-албанска сарадња. Повећана агресивност италијанских националистичких кругова, жеља југословенских кругова за посудањем нових позиција према Албанији. Велики албански упад у децембру 1919. и заоштреност југословенско-италијанских односа)

Цела дипломатска борба око права на окупацију Албаније радикално се стало мењати од маја 1919, када је почео албански покрет за независност.

Италијанских гарнизона било је не само у главним приморским градовима: по југословенским извештајима, дуж Дрима од Медове до Шкреља и Шоша било је шест хиљада војника (Медова, Љеш, Барбалуши, Бушати, Шоши, Шкреље, Коплик, Кастрати, Драшти, Прекали), затим на Бојани (Пулај, Св. Никола, Белај), у Скадру хиљаду, у Лурији је у мају било триста војника, у Пуки осамдесет. Међутим, посаде су биле слабе: у селу Кољше источно од Везировог моста једва осамдесет, у Пуки мање од сто, у области Мат по седамдесет у селима. Зато су 17. маја у Задри-ми есадовци Елез-ага и Никул Цур успешно напали италијанску комору на путу Пука — Сакати, а низ извештаја јавио је тада да су на све стране мање албанске трупе почеле са чаркањем против италијанских комуникација. „Мат, Миридити, Малесија врло се непријатељски држе према италијанским трупама, скоро сву италијанску војску су отерали”, јављао је Антонијевић.²⁹ Он је јавио да Ахмед Зогу из Мати већ четири месеца борави у Риму, па је Пашић, који је већ 1915. преговарао са Ахмедом, тражио да се одмах поново дође у додир са Зогом. У Београду се у мају појавио и албански мајор Ирфан-бег, који је нудио да у Албанији организује обавештајну мрежу; он је одмах послан у Скопље. Крајем маја су неки албански главари западно од Дебра јавили југословенској команди да желе да се побуне против италијанских чета. Виша команда одговорила је југословенској јединици да избегава сукоб али „да препоручи Албанцима у горе по-

²⁹ Исто, 1922. Извештај Антонијевића из Рима од 30. V 1919.

менути местима (Кроја, Шијак, Тирана, Љеш) да подижу народ на устанак против Италијана, да нападају Италијане и њихову комору.”³⁰

Дознало се да су у неким већим албанским местима убијени окружни начелници као италиофили — „у целој Албанији учестала убиства Арнаута”.³¹ Наочиглед југословенских трупа одиграла се 24. јула албанско-италијанска борба према Васпасу, па су митраљески снопови падали на југословенске положаје. У јулу је у београдским круговима завладало право одушевљење: воде се борбе код Васпаса, о томе је извештена француска штампа, а 15. августа Пашић је у Паризу добио „вести о устанку у Албанији” — низ података о сукобима; 30. августа добио је опширан извештај о целој серији судара у северној Албанији. У области Миридита борбе су нарочито вођене током јула-августа — неких петнаест мањих чета прекидало је комуникације и нападало транспорте. На левој обали Црног Дрима, између Мумеза и Кољше, западно од Љумкуле, чула се паљба 17. августа, у Лурији је 13. августа погинуло петнаест војника. Италијанске јединице су отпочеле да топовима руше куће устаника на левој обали Дрима. На путу Тирана — Елбасан, отето је стотину мазги, а борбе су се пренеле и на Љус, Кавају, 21. августа извршен је напад на италијански логор у Васпасу, 22. августа биле су борбе у Пирану, Сакати, Малзи (Дукађин), пут Скадар — Тирана постао је несигуран, мале италијанске посаде напуштале су села. Југословенска Трећа армијска област је почетком септембра организовала мале чете да испитају прилике у запаљеној Албанији. А тамо су 13. IX вођене борбе у Миридитима, 18. IX у Мати, 20. IX нападнута је посада у Ороши, 24. IX у Лурији. Београдска „Политика” почела је доносити вести о победама албанских устаника.³² Војни извештаји, међутим, бележили су да италијански официри предузимају драстичне репресалије да заплаше народ: говорило се о каменовању и растрзању коњским реповима побуњеника ухваћених 10. септембра.

„По извештају провереном Арнаути се буне у целој Албанији против Италијана; наша одељења дуж Дрима а нарочито према Љумкули и Спасу врло често посматрају борбу у којој Италијани употребљавају и артиљерију”, јављено је Пашићу у Париз 8. септембра, а после пет дана: устанак се развија, јача и по обиму и по јачини. Окружни начелник из Призрена јавио је своме министру 28. IX да у Албанији „пушке праште на све стране” и да је област Миридита „покривена устаничким четама”. Сматрајући да есадовци стоје у вези са устаницима, италијанске јединице

³⁰ АВИИ, Поп. 3, кут. 28, бр. 2, стр. 108.

³¹ ДАСИП, Фонд делегације, 2600, Извештај из Београда од 8. VII 1919.

³² Политика 4. IX, 9. IX, 12. IX, 22. IX, 26. IX, 5. X, 6. X, 24. X, 1919, Глас слободе 16. IX 1919. Самоуправа 4. IX 1919. Правда 17. IX, 17. XI 1919. пише да Италија настоји да завади Југославију и Албанију.

су отпочеле нападе на њих дуж границе: посели су 23. IX Мур, палили куће у селу Љукану где су сузбили Таф Хазија; југословенске трупе се нису мешале и једна чета је доведена до Малог Брата и Стушана али је одмах враћена у Дебар, док је село Тафамур попаљено од стране италијанских трупа. Једна југословенска јединица је дошла у Селиште, али се повукла.

Службеник београдског министарства спољних послова Нешић, који је делегиран у Скадар, разговарао је са Дефуртуом о албанским приликама и 18. IX јавио да је устанак избио у области Мат. „У Албанији овладао општи устанак, горе су пуне устаника који држе све пролазе и путеве, пушке праште на све стране, италијански војници гину свакога дана те их је обузео страх” — почели су напади не више само против транспората него и против војних логора, нарочито око Мура, Коплика, Ороша, Лурје, Селите.³³ У октобру је Аљуш-ага напао логор код Коплика и пресецао пут Мат — Љеш, а премијер Давидовић је 10. октобра јавио Пашићу да су се устаничке чете појавиле и у племену Шкрелја. Крајем октобра италијанске јединице су евакуисале Булчизу и Забзун, па је у једном писму Давидовић 11. новембра 1919. бележио да се италијанске јединице повлаче са границе и одлазе за Драч, Елбасан, Тирану, Скадар. Заиста, борбе су вођене око Ороша, Маљишаја, Миридити су трпели репресалије у децембру, топови су рушили устаничке куће, интернирци су слами на југ.

Истина, када се пронела вест да ће југословенске трупе евакуисати Горњи и Доњи Дебар, настало је весеље у том крају, средином новембра, а почетком истога месеца у Призрену су дељени прогласи Бајрама Цура о великој Албанији.

Овај велик албански национални покрет, одушевљено дочекан од стране одговорних југословенских фактора, утицао је да се измени и јасније формулише став београдске владе према Албанији. Појавила се нада да ће Италија морати да евакуише Албанију и Валону, што је одговарало југословенским интересима; зато је почела да се напушта идеја о добијању северне Албаније, јер се знало да ако Италија мора да оде, мораће и Југославија да одустане од Скадра, при чему је наравно за југословенске руководиоце било важније да Италијани оду из Албаније него да Југословени добију део Албаније.

Пашић је 11. септембра на пријему код Пишона објаснио да Италијани држи Валону потпуно за себе, а за осталу Албанију траже границе из 1913. и мандат, што значи да су себи обезбедили битну базу а да „независној Албанији” на овај начин мисле да прикључе и области преко Црног Дрима, Пишкопеју, Љуму, Хоте, Красниће — значи и Лондонски уговор да важи (ита-

³³ ДАСИП Фонд делегације, 4000. Извјештај М. Гавриловића из Београда од 3. X 1919.

лијанска Валона и мандат) и да буде независна Албанија из 1913. (значи, мандат над целом том Албанијом). Затражио је обнову независне Албаније, с тим да само ако Италија задржи Валону, мора се и Југославији омогућити безбедност (зато је тражио границу Црни Дрим и Скадар). Уверавао је да би одмах градио пругу ка Јадраку и то поверио француским фирмама („додао сам то као узред“), а ако Миридити и Малисори желе уз Југославију, добиће потпуну аутономију. У исто време, 5. септембра, предат је Депереу у Београду ед-мемоар о Албанији: ако Италија добије Валону, Југославија тражи северну Албанију, али она не жели албанску територију него независну Албанију, која би обухватала како Валону тако и северну Албанију. А у посебној ноти Клемансоу од 17. септембра изражена је бојазан да ће мировна конференција спровести комадање Албаније и Италији дати Валону; затражено је да се север преда Југославији, али једино ако Валона остане у италијанским рукама. Очигледно је београдска политика имала као прву алтернативу независну Албанију, тј. истеривање италијанских трупа из целе Албаније и Валоне, а тек онда другу алтернативу: ако Валона остане италијанска, онда север доделити Југославији. Италијанска намера од марта-јула да поседну целу Албанију у праницама из 1913. очигледно је већ била пропала.

И као што су многи албански националисти раније мислили да искористе Италију против Југославије и Грчке и да италијанском силом створе велику Албанију, тако су сада неки националисти стали упирати поглед у Југославију, тражећи савезника против италијанског окупатора, свесни да Југославија као слабија пристаје да се одрекне свих претензија према Албанији, само да би се италијанска претња уклонила. Антонијевићу су се стали обраћати поједини Албанци, желећи да искористе Југославију против Италије.³⁴

Југословенски делегат Нешић јавио је из Скадра: „Све групе арбанашке увиђају опасност од Италије, расположење према нама расте у свима круговима“. У Паризу се албанска делегација поцепала: патриоти су нападали Туркан-пашу као италијанског присталицу, али се у септембру нова делегација опет кретала у италијанским водама, јер се и даље надала у италијанску помоћ за стварање велике Албаније. Фуад-бег је у септембру 1919. јавио Хасану Приштини у Тирану да му Италија обећава Хоте, Плав, Гусиње, Пећ, Ђаковицу, Дебар! Али се ускоро и овде показала промена.

Делегати из Корче су у Паризу престали да сарађују са италијанским делегатима; Фазли-бег Фрашери, председник једног албанског комитета, саопштио је почетком октобра југословенском конзулату у Корчи да би Југославија, која је остварила национално уједињење, имала интереса да помогне албанском на-

³⁴ Исто, 3348. Извјештај Антонијевића из Рима од 25. VIII 1919.

роду да оствари своју независну државу и на то је сам премијер Давидовић 16. октобра записао да жели споразум са независном Албанијом која се неће ослањати на Италију. Командант албанске жандармерије из Корче Ферид-бег Камбер дошао је 20. новембра у Битољу, посетио окружног начелника и предлагао добросуседске односе; на једном збору бегова у јужној Албанији (француска зона) натерали су југословенског официра Коџића да се изјасни и он је говорио о будућој узајамној сарадњи.

Али док се на југословенској страни почела све више јављати жеља за формирањем независне Албаније, у Италији су војно-националистички кругови постајали све агресивнији. Агенција „Стефани“ је саопштила да су југословенске трупе ушле у Албанију и напаале италијанске војнике, па је Београд 1. X ово демантовао: у Албанији нема југословенских трупа; када је италијанска штампа нападала албанске устанике као присталице Југославије, деманти од 27. октобра истицао је да је албанска влада у рукама Италије. Очигледно се са италијанске стране стала лансирати вест да Југославија изазива устанак у Албанији и да треба предузети мере против Југославије.

Италијанска акција на Балкану имала је за циљ да истакне утицај Италије као велике силе тамо где су се некада сукобљавале Аустро-Угарска и царска Русија; Лондонски уговор имао је послужити за добијање чврсте базе на Балкану. Југословенски војни изасланик јавио је из Рима 8. марта 1919. да војни кругови замишљају формирање једне заједничке албанско-црногорске државе, а у августу је и Пашић дознао за планове о формирању албанске и црногорске државе под италијанским протекторатом. У исто време, иако је италијанска штампа жестоко нападала „Хрвате и Југословене“ који не дају Италији Далмацију, у марту је црногорски емигрантски премијер Пламенац у Риму поднео меморандум о стварању Хрватске републике; италијанска штампа се залагала за „Хрватску сељачку републику“, сматрајући да би у њој могла имати утицаја, а 15. октобра јавио је Антонијевић да се националистички кругови надају у „хрватски устанак после кога би дошла италијанска војна интервенција“. Неки италијански листови су заступали идеју стварања вазалних држава Албаније, Црне Горе, Хрватске, ради овладавања Балканом; италијански руководиоци су помагали румунске захтеве против Југославије,³⁵ рачунали на везе са Мађарском.³⁶

³⁵ Sherman D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference*, New York, 1962, 89, 121, 123, 191, 197.

³⁶ Самоуправа је 18. XI 1919. писала да је „режим Беле Куна уживао неограничене симпатије Италијана“ — добијао пуне возове муниције из Италије. Низ југословенских извештаја тврди да је Италија снабдевала муницијом мађарску револуционарну владу! Мађарски контрареволуционари су се жалили да Италија има симпатија за мађарску револуцију (Gábor Sándorné, *Az 1919-es bécsi magyar ellenforradalmi emigrációról*, Parttörténeti közlemények 1964, №. 3, 124).

Крајем јула 1919. се код Бара искрцало неколико стотина Црногораца, обучених у Италији и почетком августа сукобило се са југословенским трупима код Улциња, а Врховна команда из Београда је 26. августа бележила да је међународни положај Црне Горе још потпуно неодређен. Сматрало се да Италија организује албанско-црногорску заједницу и припрема упаде преко југословенске границе.³⁷ Радовић се пожалио Вилсону да су му црногорске комите убиле оца, а Веснић је додавао да су њему оца убили Албанци, што је узето као јак аргумент за потребу југословенског обезбеђења. А онда је 22. септембра Антонијевић јавио да му се чини да „ратна странка узима маха у Италији”. Данунцијеве чете освојиле су Ријеку. Врховна команда је 27. септембра издала наређење да се са оружјем у руди спрече евентуални италијански покушаји да у Далмацији пређу демаркациону линију; тога дана је италијанско посланство предало протестну ноту што је наводно 16. IX нападнут италијански логор у Бару. У октобру се сматрало да ће италијански националисти извести пуч у Скадру и узети га као и Ријеку. У то је веровао и сам генерал Дефурту. Онда је 8. новембра дошло до новог искрцавања црногорских група из Италије у Албанији — већ 28. XI они су код Бара напали један југословенски транспорт и убили шест војника. Београдска „Политика” плашила је своје читаоце: Данунцио, краљ Никола и италијанска војска упашће у Албанију, Црну Гору, завјере се спремају.³⁸ Влада је заиста очекивала Данунцијев напад на Црну Гору. Током децембра 1919. и јануара 1920. Антонијевић је био уверен да се спрема већа акција против Југославије у Албанији и Црној Гори. А генерал Дефурту је почетком децембра обећао Нешићу да неће допустити долазак краљу Николи, а у случају италијанско-југословенског сукоба био би неутралан. Оперативно одељење Штаба Врховне команде је заиста у прегледу ситуације од 5. XII 1919) поворило о претећим авантуристичким акцијама Италије. Италијански избори омели су овакве акције, јер су нагло ојачали социјалисти. Али су ојачали и клерикалци (демохришћани) и њихов лист »Corriere d'Italia« је 21. априла 1920. писао да за италијанску источну експанзију треба очувати независну Црну Гору, узети мандат над целом независном Албанијом и дати аутономију Далмацији, која мора бити италијанска. Генерал Гарибалди је на једном митингу у Риму 24. маја 1920. тражио: аутономна италијанска Далмација, независна Црна Гора, мандат над великом Албанијом.

У таквим приликама је опет дошло до једног југословенског војног продора ради обезбеђења. Владина нота од 12. септембра 1919. је саопштавала да југословенске трупе никако не проширују окупациону зону према Албанији, него напротив, то чини

³⁷ ДАСИП, Фонд делегације, 330, 6118. Извјештај посланика из Берна од 20. VIII 1919. из Рима од 19. IV 1920.

³⁸ Политика 23. XI, 28. XI, 6. XII, 7. XII 8. XII, 30. XII 1919.

Италија, и зато је и избио ослободилачки покрет.³⁹ У ствари, почетком септембра су под југословенском влашћу била племена Мертури и Никај и југословенско министарство иностраних дела је тражило да се заузме Шаља, јер је преко ње водио пут из Скадра за немирни Плав. У исто време се помишљало на поседање крајева Хас, Гаши, Краснићи, Мертури, Никај, Горња Шаља и Клименти, а пре свега — Шаље. Врховна команда се томе супроставила, али је најзад министар војни 20. септембра наредио да се Горња Шаља и Клименти морају посетити како се тамо не би учврстили Италијани, који су већ били у Доњој Шаљи. Формиран је климентски одред који је 30. септембра посео села Вукли, Никши и Клименти. Поседања територије племена Клименти протекло је без отпора; 5. октобра сазван је збор и сви су Клименти изјавили да ће бити лојални, али да желе бити под оним господарем под којим буде и Скадар. У исто време је једилица посела и „безпутне и кршевите планине“ Горње Шаље, где се свако чудило што су војници уопште дошли у тај крај. Начелник Врховне команде генерал Пешчић је узалуд молио да се област Шаље не заузима: „Ускоро ће почети да убијају и наше војнике као што убијају италијанске војнике“! Главари Горње Шаље молили су да се поседне и село Ђафагрит између Горње Шаље и Никаја, па да се могу истерати италијански војници из Доње Шаље.

Међутим, настало је масовно дезертирање из климентског одреда, јер су велики део сачињавали шиптарски регрути из Црне Горе; неки главари Никаја и Мертурија ишли су у Скадар и тамо су наговарани против сарадње са југословенским војницима, а онда је Доња Шаља послала људе да истерају југословенске војнике из Никаја и Мертурија. Већ крајем октобра оданде су главне југословенске снаге повучене. Пешчић је већ 3. новембра молио владу да евакуише и Горњу Шаљу, знајући да ће зима одсећи трупе; онда су настали сметови и пут Гусиње — Горња Шаља је завејан. Министарство војске је 4. новембра одобрило евакуацију, али је ипак тражило да се заузме једна област на десној обали Дрима, Тарабош и део земљишта на десној обали Бојане! Ово је Врховна команда одбила, не желећи сукоб са италијанским трупама. За то време су кружили курири између Никаја, Мертурија, Горње и Доње Шаље и после пушкарања и борби евакуисани су Никај и Мертури, а онда су ратници ових племена чак напали југословенске војнике на Дриму; једва је долазак Краснића у помоћ граничарима спасао ситуацију код села Марне и Шерање. Али су села Никај, Мертури, Тропоја, Краснић и почетком 1920. у ствари само привидно била под југословенском влашћу. Тада је наступио А. Радовић и тражио да се окупира десна обала Дрима и десна обала Бојане све до Скадра, што је иза-

³⁹ ДАСИП, Фонд Лондонског посланства. Циркулар Министарства спољних послова упућен посланству у Лондону од 12. IX 1910.

звало револт у Врховној команди, која је одбила сукоб са Италијанима и већ припремала евакуацију Горње Шаље, Врховна команда је сматрала да ће мировна конференција натерати трупе да одмах напусте евентуално поседнуту област на Бојани и да би улазак трупа рушио обе југословенске алтернативе — и идеју о независној Албанији и идеју о одузимању Валоне и Скадра Италији. Премијер Давидовић је 6. новембра још једном изразио жељу да се окупира област Боче и цео крај Шкрелје, али је то команда одбила и 11. новембра повукла трупе из Горње Шаље и јако смањила цео климентски одред. Климентски главари су 12. новембра одржали састанак са мајором М. Рашовићем и затражили плате, а у исто време су Италијани одржали састанак у Кастратима са циљем да истерају југословенске војнике из Груде, Хота и Климената.

Сада је очигледно опет ојачао италијански утицај против југословенског продирања. Председник југословенске владе је крајем децембра 1919. сматрао да југословенске трупе држе добре позиције на северу и истоку, али да треба заузети и село Боче у климентској области, а исто тако и Шкрелје, где треба делити новац; ово је могућно, јер у кастратској области Италијана има само у селу Иванај. Наравно, војни кругови одбили су да по цичи продиру у планине. Само је мајор Томић у децембру упућен у село Души да смири Никајце и Мертуријце, а крајем децембра је батаљон Таф Хазија пружао отпор италијанским акцијама код села Мур. Много је значајнија била вест да је италијански командант посаде у селу Блтој, пуковник Торијере, 2. новембра објавио присутним Албанцима да је мировна конференција Скадар доделила слободној Албанији и да зато сада треба ослободити Хоте и Груде од југословенске власти! Италијанске власти су покушале да уведу ратне бродове у Скадарско језеро (први пут је ово спречено крајем октобра) и после једног инцидента 8. децембра дошла је једна топовњача мањег типа уз Бојану; у околини Скадра регрутовали су људе у жандармерију, а када су неки Шкрелји то одбили, дошло је 15. децембра до хапшења. Група црногорских комита примећена је крајем новембра у области Шкрелја, 4. децембра налазила се у Кастратима и 13. децембра продрла преко југословенске границе. Једна већа група сакупила се близу границе (Војин Лазовић, Крсто Ивановић и други). Они су 20. децембра у Кастратима од италијанских официра примили муницију. Нешто пре тога, 13. децембра, дошла је у област Хота, Груда група италијанских официра; ово је одмах дознао Нешић, алармирао Дефуртуа и јавио својим претпостављенима. Климентски одред је 14. XII јавио да очекује напад непријатеља, а Нешић је 15. XII известио да очекује побуну у области Хоти, Груде и Запријебач. Знало се да је мајор Лазовић, после неуспеле побуне у селу Убли, прешао у италијански логор у Кастратима.

Најзад су 23. децембра 1919. Груды, Хоты и део Кастрата, заједно са групом црногорских комита, напали југословенске посаде од Скадарског језера све до села Рапша (где је стајао климентски одред), а из Кастрата је изведен напад на Хан Хоты и само село Рапшу. Убијен је један, а рањено 17 југословенских војника. Око четири стотине нападача ударило је на климентски одред, Хан Хоты и село Бриц, где је заробљена посада мајора Радића. Одмах сутрадан је изведен противнапад са две колоне: лева је напала Груды и Хоты са успехом и избила на границу, а десна је ударила на Хан Хоты. Ова је група потучена, оставила три топа и четири митраљеца и пуковник Бесарабић је побегао у Тузи. Онда су 25. XII мобилисани Кучи, Пипери и Бјелопавлићи, па је 26. децембра албански нападач сломљен. Југоисточно од Подгорице сахрањено је седамдесет нападача. Али су и југословенски губици били високи: мртвих један официр, 9 војника, рањених један официр и 60 војника, заробљено 3 официра и 240 војника! Заробљеници су спроведени ка Скадру и узгредно су успевали да беже; већина је 28. децембра била у кастратском логору код Италијана, који су одбили да их ослободе (истина, заробљено је и 217 нападача). Југословенски заробљеници су пребачени у Љеш, где их је у јануару било укупно три официра и 194 војника.

После петодневних борби, предата је у Београду 28. децембра 1919. нота италијанском посланству: чете В. Лазовића и К. Ивановића ушле су у област Хоты и Груды и напале југословенску војску, заробљеници се налазе под италијанском контролом и треба да се врате. На то је 31. децембра италијанско посланство одговорило: у области Кастрата је двеста војника и један мајор југословенске војске дошло у тешку ситуацију због нереда у Црној Гори; они су затражили заштиту италијанске војске, која их је примила и послала у Љеш. На ово је 4. јануара 1920. одговорено да су војници силом заробљени и одведени. Исто тако је и посланство у Риму уложило протест.

Напад су несумњиво организовали италијански официри, Лазовић, Хоты, Пруды и Кастраты, али напад није имао већег одјека, јер су нападачи на крају одбијени. Поред тога, 4. јануара отпочела је велика акција против комита у Црној Гори (од 7. XII 1919. до 14. I 1920. предало се 60, заробљено је 52, погинуло је 11 комита) и комитски покрет је битно ослабио. Италијански официри су у јануару организовали албанске комите у селу Тропеј, у Кастратима су издавали плате климентским главарима, у фебруару су у Љешу и Задрици делили злато и пушке, врбујући албанске комите, са левог Дрима прешао је тада један албански одред да изазове устанак у Љуми. Лазовић је пошао у Италију да доведе нове људе, али се 6. марта вратио са свега шест нових комита, Горњи Кастраты су одбили да се боре уз Италијане, пла-

шећи се судбине Хота који су на стотине живели у Кастратима а 2. марта враћени су сви децембарски заробљеници. Ситуација се стишавала, јер се албанско питање одједном стало решавати на састанку великих сила.

5. Решавање албанског питања (Албанско питање на конференцијама великих сила крајем 1919 — почетком 1920. Понуда Скадра Југославији. Догађаји у Албанији: успон националног покрета. Скадар постаје албански. Италијанско повлачење из Албаније)

Децембра 1919. било је у Албанији још око 40.000 италијанских војника — у области Валоне 15—20 а од Драча до Скадра још 20—25 хиљада. Ово је била солидна база за одржавање италијанске власти, поготову што је одлуком Енглеске, Француске и САД од 9. XII 1919. Италија имала да добије како Валону тако и мандат над независном албанском државом.⁴⁰ Југословенска влада је на то захтевала део северне Албаније. Пашић је у дискусији 17. XII сматрао да се мора тражити Скадар, али је Трумбић мислио да велике силе то неће одобрити; у своме мишљењу, написаном 6. јануара 1920. Трумбић је истицао да се Југославија мора борити за независну Албанију, а сутрадан је мишљење дао и Пашић: ако Италија добије Валону и мандат, он тражи Скадар, али „бранићемо албански народ и албанску независност”, иначе ће из Албаније Италија вршити притисак против Југославије. И „Политика” је 5. јануара тражила независну Албанију, а само ако се Италији преда Валона — захтевала Скадар; 7. јануара је опет бранила независну Албанију. То је Пашић 8. јануара објаснио и Клемансоу: за независну Албанију (уз мале граничне исправке), ако је Валона италијанска, онда Скадар мора бити југословенски.⁴¹

А онда је дошао чувени англо-француски ултиматум Југославији од јануара 1920: ријечко питање се решава додељивањем Ријеке Италији (а Југославија добија Сушак), италијанске трупе евакуишу Далмацију а поред тога Југославија добија северну Албанију. По енглеском схватању, Југославија би добила како Далмацију тако и део Албаније.⁴²

Клемансо је 14. јануара нудио нову границу: од Љеша иде левом обалом Дрима до ушћа Црнога Дрима и прелазећи га оставља Скадар Југославији, а можда и нешто на десној обали Црнога Дрима, почевши од Дебра па до састава оба Дрима (очигле-

⁴⁰ Јадранско питање, од Париза до Рапала, Београд, 1924, 8, 13.

⁴¹ Исто, 50. Уп. Б. Кризман — Б. Храбак, Записници са седница делегације Краљевине СХС на мировној конференцији у Паризу, 1919—1920, Београд, 1960. 98, 113, 207, 217, 229, 250, 277, 280.

⁴² Н. W. V. Temperley, A. History of the Peace Conference od Paris, Vol, IV, London 1921, 316—317, 338.

дно: Пишкочеја, Восјат, Бицани). Пашић је био сав срећан што добија Скадар, али је југословенска делегација ипак одбила ултиматум, не желећи да изгуби Ријеку.⁴³ Изгледало је да је ствар независне Албаније пропала и лично Пашић је 18. јануара забележио да је „Врховни савет напустио васпостављање Албаније у границама од 1913. године”. Дигао је руке од независне Албаније када су је три западне силе предавале Италији, и одлучио да престане да подржава албанске националисте у Паризу и стао да помишља како би се југословенска сфера повећала према Мирдитима. Као реалан политичар мислио је да би гримање ултиматума онемогућило Италији да настави своју агресивну политику против Југославије. „Италија ће водити према нама подмуклу политику инспирисану непријатељством, гледаће да нам свуда где може шкоди и да нас узнемирује, наши непријатељи, који су око наших граница, биће њени пријатељи, почевши од Албаније, Бугарске, Румуније, Мађарске”.⁴⁴ Мислио је да ултиматум треба примити: време ради за Југославију која ће се консолидовати, а против агресора, јер ће се Италија „развијати у духу демократско-социјалистичком” и неће више бити насртљива.

Али је Трумбић успео да придобије Пашића и они су одбили ултиматум, одбили да пристају на италијанску Ријеку и почели опет да шире идеју о независној Албанији, како би сузбили сваку могућност трампе и давања Италији Ријеке а Југославији Скадра. Пашић је бележио своје жеље: „Албанија као слободна држава и не даје се ништа ни Италији ни Грчкој ни Југославији, а само ако то не може да се оствари, Југославији се даје стратегијска граница”. Мислио је да су се албански делегати у Паризу „уверили да наша држава искрено заступа њихову независност у границама које не задиру у нашу територију”, али је сумњао да ће се моћи што урадити и „да ћемо моћи сачувати их од италијанског протектората”.

„Дубљи и виши интереси нашег народа захтевају од руководиоца нашом будућом политиком да нађу начина да та два народа, који живе не само као суседи хиљаду и неколико стотина година, него и заједнички, ступе у теоне и пријатељске везе, да се солидаришу у одбрани Балкана од туђих насртаја.”⁴⁵ После тренутног уверења да су велике силе коначно одлучиле да униште албанску независност, Пашић је у јануару опет стао да тражи независност Албаније. А онда се опет умешао Вилсон, који

⁴³ J. Loroche, *Au Quai d'Orsay avec Briand et Poincaré*, Paris, 1957, 101—103.

⁴⁴ ДАСИП, Фонд делегације, б. броја. Пашићев извјештај од 27. I 1920.

⁴⁵ Исто, 5016. Пашићев извјештај од 23. XII 1919. Југословенски војни кругови су знали за интриге великих сила око Албаније. Командант Охридског одреда потпуковник П. Блажарић писао је: „Сиротица Албанија изгледа да је осуђена на вечита нека експериментисања од стране разних дрингената“, мислећи на Француску (АВИИ, Поп. 3, кут. 138, ф. 5/16, Извјештај Блажарића од 22 VIII 1918. по ст.).

је своје велике принципе опроводио на иначе не најважнијем — на јадранском сектору и сузбијао империјализам — борећи се против најслабијег, италијанског империјализма. Он је својом интервенцијом спречио да Ријека буде дата Италији, али је спречио и давање Скадра Југославији, при чему је ипак Италија имала добити Валону и могла се надати Ријечи! „Вилсон на једној страни брани Албанију од нас, а на другој доводи у Албанију Италију, најопаснијег непријатеља не само албанског народа него целог Балканског полуострва. Вилсон у својим нотама брани од нас принцип народног самоопредељења, а у исто време даје мандат за уређење Албаније једној великој сили, која је открила своју балканску политику у борби са Југославијом и увлачи Италију у Албанију и на Балканско полуострво“; Вилсон са албанским народом „располаже као са стоком“.⁴⁶

Ултиматум је одбијен, Вилсон је онемогућио ствар и са своје стране, па су шовинисти веома дуго после говорили да су Пашић и Трумбић „криви што нисмо добили Скадар“. Почетком 1924. један црногорски сепаратиста је хвалио краља Николу и напао „анационалну политику србијанске буржоазије“ која није хтела Скадар!⁴⁷ И други су говорили да је Пашић изгубио Скадар, а наравно и Корушку, Барању, Темишвар итд.⁴⁸ Сам Пашић је међутим јануара 1922. у Скупштини истакао да се борио за независну Албанију а у дискусији је подржан: боље да Југославија ништа не отме од албанског народа, него да још већи део добије Италија и угрози и Југославију и Албанију!⁴⁹

За сваки случај, југословенске власти су од 1. до 11. фебруара 1920. узеле потписе од народа у срезу Доњи Дебар да жели живети под Југославијом, 1. II прикупиле потписе у срезу Горњи Дебар, 9. II од Гаша, Краснића, Битича (Ђаковичка Малесија), 1. марта од неких Миридита, Лурије и Ороша. У меморандуму преданом америчкој амбасади у Паризу 29. марта 1920. тражило се са југословенске стране опет независна Албанија, а ако то не може да се спроведе — да се Скадар преда Југославији. Тако се мишљило торпедовати италијански захтев за Валоном.

Есад-паша је потпуно изгубио своју актуелност. Регент Александар је истина, 14. децембра 1919. у Паризу имао састанак са њиме, а „Политика“ се 25. фебруара 1920. надала да ће он поста-

⁴⁶ ДАСИП, Фонд делегације, стр. пов. 11, Пашићев извјештај од фебруара 1920. Генерал Смиљанић је у инструкцији својим официрима на албанском фронту 10. септембра 1920. саспштио: „Наша држава је прва признала право албанског народа на овоју државу, пре икота, па чак и пре Америке, која је Албанце сматрала за још неспособне да имају државу и намењивала им италијанску окупацију“ (АВИИ, Реп. 7, кут. 89, бр. 1, лист. 78).

⁴⁷ Стен. бел. 1923—24, I, 593.

⁴⁸ Стен. бел. 1923—24, I, 739; Исто 1924, I, 609; Исто 1925—26, I, 456; Исто 1926—27, I, 198; Исто 1927—28, I, 21.

⁴⁹ Стен. бел. 1921—22, I, 202, 226, 228, 229, 285; V, 672.

ти албанским краљем; али су други албански националисти у Паризу доставили Пашићу да Есад прелази на италијанску страну. Зато је албански национални покрет добио све већи значај. Већ у децембру су италијанске трупе евакуисале низ места на југословенско-албанској граници, бојећи се да не остану изоловане; окружни начелник јавио је 8. XII 1919, из Охрида: „нема дана а да по један или два италијанска војника не погину од Арнаута“; Нешић је 15. јануара јавио да Дефурту има све више разумевања за Албанце и њихов покрет. У јануару 1920. вођене су устаничке борбе и у средњој Албанији. Југословенске војне власти су отворено симпатисале са устаницима, па је 18. јануара 1920. команда Треће армијске области јављала: „италијански логор код села Кљеше нападнут је од неорганизованих Арнаута са италијанске стране а са потстреком наших тамошњих повереника“.⁵⁰ Командант Другог одсека из Дебра јавио је 2. II 1920: „капетан Есад-паше Осман Мема отишао је у Албанију са још тридесет Арнаута да припреми општи устанак против Италијана“.

У Албанији је расло незадовољство са италофилском драчком владом, па је сазвана окупштина у Лушњи за крај јануара да реши питање формирања нове владе. Скупштина је збацила владу, одредила нову делегацију за Париз и одлучно се успротивила идеји цепања Албаније. Док су југословенски војни кругови поздрављали слабљење италијанских позиција, политички фактори су се бојали да нова влада не буде опет италофилска и евентуално сувише националистичка. Заиста, на састанку у Лушњи било је и делегата из доњодебарског среза; почело се говорити о Косову, иако су националисти истицали да је Југославија најмање опасан сусед. На једном збору код Ђаковице били су већ и делегати нове албанске владе; али је збор устао само против италијанске окупације, јер су два делегата нове владе већ боравила у Београду, како би издејствовали признање независне Албаније у границама из 1913. године. Истина, полицијски извештаји од децембра 1919. — марта 1920. много помињу акцију националиста око Пећи, Ђаковице, Митровице, Приштине, Призрена.

Један нови инцидент је сада одједном пружио могућност југословенским трупам да дођу надомак Скадра, али не и да изазову кризу на граници.

Када је комитски вођа Распоповић⁵¹ 29. децембра 1919. са десне обале Војане извео оружани напад на брод „Шкодра“, који је возио храну за Црну Гору, одлучено је да се војнички поседне десна обала Војане, односно онај део који је сматран за албанску територију. Дефурту је ово одобрио Нешићу још 30. децембра;

⁵⁰ АВВИ, Поп. 3, кут. 33, бр. 2, стр. 173.

⁵¹ С. Распоповић је у пролеће 1919, једном заробљеном војнику објаснио: „Ако вас помажу Французи и Енглези, нас помажу Италијани и Руси“ (АВВИ, Поп. 3, кут. 174, ф. 9, 8/41).

војне власти су 14. јануара 1920. одбиле акцију, бојећи се италијанског отпора, али су 12. II 1920. трупе Зетске дивизијске области избиле на десну обалу Бојане и поселе Горицу, Мурићанску Косу и Тарабош. Када су италијански представници протестовали код Дефурту, он је изјавио да је југословенска мера слична италијанском поседују скадарског села Враке. Али је и једна италијанска чета дошла у Доњи Облик и њен официјер затражио да се југословенска јединица повуче. Врховна команда је на то повукла стражу са скадарског моста за педесет метара. Али одмах затим је дошла француска евакуација Скадра, која је унела праву панику међу југословенске политичаре.

Војне власти су молиле француску команду да никако не напушта Скадар, страхујући да ће ускоро италијанска команда, без савезничке контроле, моћи да организује акције против Југославије. Узалуд је 9. марта нотом у Паризу, затражено да Дефурту никако не оде: повлачење француских трупа из база далеко од Француске било је решено. Десетог марта ушао је у Скадар Ахмед Зогу, министар албанске владе.⁵² Дефурту је власт предао скадарској општини и 12. марта приспео у Бар, који су француске јединице већ биле евакуисале. Десетог марта је италијанска команда опет затражила да југословенске трупе евакуишу Облик и Мурићане, што је београдска влада енергично одбила. Радовић је предлагао влади да се искористи одлазак Француза и да се југословенске трупе убаце у Скадар, али се то није могло остварити не само због италијанских трупа него и због преласка Скадра под албански суверенитет. Пашић је 15. марта саветовао: „ло сваку цену да одрже своје положаје на десној обали Бојане”; наима, Депере и Дефурту су јемчили да Италија никакву акцију неће предузимати из Скадра. Ускоро је дошло до општег повлачења италијанских трупа из Албаније, па је ова опасност сасвим отклоњена: Скадар опет није постао центар акције црногорске емигрантске владе.⁵³ Било је јасно да Француска није евакуисала Скадар баш зато да би у њему оставила италијанске трупе: римска »Idea nazionale« напала је 26. марта француску команду да је извела евакуацију како би угодила САД, које су за независну Албанију, а »Corriere della Sera« је 16. марта писао да француска евакуација Скадра значи предавање града — Албанији. Београдска националистичка „Политика” је 20. марта са страхом писала да је Италија постала господар Скадра, а 23. марта бележила: „на томе имамо да захвалимо савезницима”. Лист „Балкан” је 23. марта напао „пакосне сплетке” италијанске и у бројевима од 10, 14. и 17. априла захтевао — како Скадар тако и Ријеку, а 31. VII и 20. VIII поново тражио да се пошаље вој-

⁵² Он је дао иницијативу за напад на демаркациону линију августа 1920, сматрало се у југословенским војним круговима (АВИИ, Поп. 7, кут. 88, бр. 1, 42).

⁵³ Вујовић, Ослобођење Скадра, 121.

ска и освоји Скадар! Само је демократска „Правда” 3. априла захтевала: „не идите у Албанију”, а „Република” је 17. октобра иронично писала о владиној политици: „потаманити Арнауте, осветити се Бугарима, утјевати унутра”. Заиста, Скадар је постао чаробна реч југословенских шовинистичких кругова, помоћу којих су одвраћали пажњу маса од горућих друштвено-економских проблема. Регент Александар је тада дао изјаву да неће уступити ни Скадар ни Ријеку!

„Глас слободе” је 13. јануара 1919. писао да су царско-руски империјалисти хтели Цариград, па су изгубили и Петроград; немачки империјалисти су хтели Москву, па су изгубили и Берлин; италијански империјалисти желе Сплит, а могу лако да изгубе и Рим. Чак ни националистички кругови у Италији нису хтели да загазе у сукоб око Јадрана, бојећи се револуције, а освајачка акција у Албанији заиста је и обустављена услед дејства италијанске радничке класе. У Југославији су међутим шовинистички кругови кампањом против Италије и лозинком о Скадру настојали да одврате пажњу маса, али је чак и „Балкан” 27. јула устао против „рата са Италијом”.

Нешто пре ових скадарских догађаја Пашић је опет преговарао са премијером Нитијем и захтевао стварање независне Албаније са границама из 1913. године, а ако би Италија то одбила, тражио је исправку пранице како би се сузбили албански упади. Нити је уверавао да уопште није тражио мандат над Албанијом него да му је то наметнуто. Али Валону није хтео да напусти. Пашић се сада наљутио: Вилсон очигледно дозвољава да Италија добије део Албаније (Валону), не противи се чак ни мандату, а никакве исправке не даје Југославији. „Требало би покрећути албанска племена да се бране од Италије”, закључивао је у једном писму од 3. марта 1920. То се наравно догодило и без југословенског учешћа. Делегат из Скадра је крајем априла јавио да су Италијани евакуисали Кастрате, Коплик, Ваденс, Млети, Дајну на Бојани, свуда испраћени од стране албанских чета. Италија се није могла одржати у Скадру. Али у новим југословенско-италијанским преговорима током априла 1920. са југословенске стране се опет тражило да граница буде помакнута ка Црном и Белом Дриму — ако Италија остане у Валони! Ово ће већ у јулу довести до албанско-југословенских борби.

Италијанска власт у Албанији се распадала. Француски отправник послова у Београду већ је 30. јануара 1920. објаснио премијеру Давидовићу да Италија покушава да привуче макар и Есад-пашу; 18. јануара је исту вест из Дебра јавио Н. Јовановић, повереник при есадовском Одбору, а у априлу је то дознао и посланик у Риму Антонијевић. Када је 6. маја у Париз стигла једна албанска делегација да преговара са Есадом, забринули су се југословенски фактори да је то дело италијанског високог комесара у Албанији Касталдија. Али иако је Италија преговарала

устанак се продужавао. У априлу су се италијанске трупе повукле на леву обалу Дрима, евакуисале Доњу Шаљу, Шошу, Прекале, Дриште, 20. априла отишле из Лурије и одмах затим из Ороши и области Миридита. Крајем маја била је евакуисана скоро цела Албанија, сем Скадра, Драча, Валоне и неких других места. Зато је италијански министар спољних послова Шалоја на преговорима са Пашићем у летовалишту Паланца 11. маја 1920. објашњавао да Италија уопште нема никакву намеру да продире на Балкан и да ће задржати само Валону. Сада је већ социјалистички „Аванти“! 14. јуна захтевао да италијански војници више не иду у Албанију, а 27. јуна су трупе у Анкони одбиле да се укрцају за Албанију. Истога дана је премијер Болити на једну интерпелацију у парламенту одговорио да Италија не жели никакав протекторат над Албанијом. Истога дана је и А. Радовић записао да је за Црну Гору и Југославију боље да су у Скадру независни Албанци него Италијани и Албанци!

Италијанска влада је очигледно мењала своју албанску политику, јавно непуштајући одредбе Лондонског уговора и истицала жељу да сарађује са новом независном Албанијом. Под притиском Албанаца, италијанске трупе су евакуисале и Валону.

Албанска борба је импоновала антииталијанским круговима у Југославији који су страховали за Далмацију. Мали дубровачки лист „Народна свијест“ писао је 18. октобра 1919, одмах после почетка устанка, да су Италијани мислили да су Албанци као Хрвати (којима су део Приморја лако одузели), али да су Шиптари „показали брк Италији“. Водећи пропагандиста југословенске делегације у Паризу Ф. Цвјетиша писао је 28. јуна 1920. Пашићу да би и Југословени могли да се одупру Италијанима, „исто као и Арнаути“, а О. Рибарж је писао да се Југословени годину и по дана боре да сруше Лондонски уговор па немају успеха, а „арнаутоки устаници то постигоше за неколико недеља“ — са пушком у руци. „Политика“ је 18. јула 1920. бележила да су због победоносног албанског устанка пропали италијански планови против Југославије на овом сектору.

Премијер Веснић је у септембру изјавио да жели независну Албанију, али уз извесне мање територијалне исправке.⁵⁴ Ово ће дуго остати политика великокрпских политичара. И сам Пашић је сматрао: „ми хоћемо независну али слабу и несређену Албанију“,⁵⁵ како је не би Италија могла искористи против Југославије. Ова политика је међутим довела до обнове италијанског утицаја у Албанији: врло брзо после евакуације Албаније римски кругови су стали поворити да желе да чувају Албанце и њихову независност, као и да обнове италијански „утицај и интерес“. Акција великокрпских елемената, усмерена на успављива-

⁵⁴ Documents on British foreign policy, 1—12, London, 1962, 459.

⁵⁵ Државни архив Југославије Фонд др М. Стојадиновића, ф. 37. Реферат о Албанији од 30 јануара 1939.

ње маса спољним успесима, није допустила да се тада реализују Пашићеве речи о потреби савеза и заједничке одбране од навалe великих сила. „Класна борба” је у јануарском броју 1927. (бр. 2) показала како се око Албаније заокштравају империјалистичке супротности и сматрала да је Албанија 1926. постала италијанска колонија и база за борбу против Југославије; „Борба” је 11. децембра 1926. писала да кроз Албанију италијански фашизам ствара обруч око Југославије; лист је 22. I 1927. писао да италијански угуњетачи користе то што шиптарска мањина нема никаквих права у Југославији; „Организовани радник” је 28. августа 1927. писао о борби око Албаније. Борба великих сила јасно се осећала у Албанији после првог светског рата исто као и пре њега, а италијанска акција у Албанији 1918—20. била је део политике италијанског империјализма за повећавање свога утицаја, за продирање на Балкан.

Догађаји на границама Црне Горе према Албанији, италијанска акција према југословенској територији од Скадра до Плава и Дебра, представљају део борбе италијанског империјализма за добијање позиција на Балкану; развој догађаја од Бојане до Дебра показује истоветност италијанске акције од Ријеке до Корче, напор да задобије власт у Албанији како би загазио на Балкан и проширио свој утицај на Црну Гору, Србију, Далмацију и уопште на западни део Балканског полуострва.⁵⁶

Вук Винавер

КЊАЗ НИКОЛА И ПРОГЛАШЕЊЕ КНЕЗА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА ЗА КРАЉА СРБИЈЕ 1882. ГОДИНЕ

Политичка констелација последије велике источне кризе 1875—1878. године значајно је измијенила положај и улоге Србије и Црне Горе у балканској политици. Иако су територијално понешто увећане, Србија и Црна Гора морале су да у недоглед одложе остварење своје „националне мисије”. Аустро-Угарска је окупирала Босну и Херцеговину, и од жеља у томе правцу у Београду и на Цетињу остале су само илузије. Преостала је само ограничена могућност да се гаје аспирације према нашим земљама које су и даље остале под влашћу Турске. Али тежња аустријског империјализма да продре ка Солуну снажно ће ометати остварење и тих аспирација Црне Горе и Србије све до балканског рата.

Перспектива ширег националног ослобођења као постулат будућности ипак се никако није могла напустити. Али су ту пер-

⁵⁶ Овде треба напоменути да је већина података, за које није у тексту непосредно наведен извор, донета на основу аката југословенских војних власти, која се налазе у Архиву Војноисторијског института, а која се сва, због веома велике количине, нису никако могла цитирати, јер би то исувише оптерећивало основни текст и напомене.